

Մեծորիալ կորողներ. Օծուևում պատկանվում են տարածն մեծորիալ հուշարձաններ՝ կորողներ, խաչքարեր, տապանաքարեր, որոնց մի մասը՝ 2-ժեղդ. արձանագրություններով խաչքարերը տեղական դպրոցի արդյունք են, առանց պատճառների, գուսպ և համաչափ հորինվածքով: Քառակող կորողների մնացորդներ կան Շաղկավանքի, Օծունի տաճարի որմնածրում՝ ըստ երևույթին կորստից փրկելու նպատակով ագուցված պատերի մեջ, որոնք, թեև աղճատված, բայց արվեստի նշանակալի գործեր են: Այդ խմբում, սակայն, ամենահռչակվածը *Օծունի կորողն* է: Սա եզակի հուշարձան է թե՛ ճարտարապետությամբ և թե՛ զարմանահրուշ արվեստով, կերպարների բազմազանությամբ, տարազի ճոխությամբ, մարդկային կերպարի վերարտադրությամբ, երկրաչափական ու բուսական զարդանոտիվներով: Երկու կորողների 8 նիստերից 2-ին լուսաստվածներով ու խաչքարած զավագաններով սրբապատկերներ են, 2-ին՝ շքեղ տարազով բարձրաստիճան ազնվականներ, 2-ին՝ բուսազարդեր (խաղողի որթ և զանգակաճաղիկ՝ դրախտ և ավետում), հաջորդ երկուսում ժղաշրջանակով և կիսաշրջան երկրաչափական զարդեր են՝ բոլորն էլ երկնած շքեղ արվեստով, մանրանկարային ու ոսկերչական կատարելությամբ: Պատկերների զգալի մասը հողմահարված-ոչնչացված են, և անկարելի է պատկերացնել սյուժետային ամբողջականությունը: Մասնագետների կարծիքով (Գ. Հովսեփյան, Բ. Առաքելյան, Լ. Ազարյան), ներկայացված է բարձրաստիճան իշխանական դասի բրիտանական դարձի պատմությունը:

Կորողը տեղադրված է տաճարի հյուսիսային կողմում. քառանիստ երկու սյուները ներկակված են երեք որմնասյուներով, արևմտյան ճակատից դեպի կորողներն են տանում նեղ ու բարձր 7 աստիճաններ՝ հիշեցնելով Գառնիի տաճարի սանդուղքները: Կորողները վերևից փակվում են որմնագոտիով, որի վրա ճառագել են թևավոր խաչեր:⁶⁰ Ավանդաբար վերագրվում է Սմբատ Բագրատունի թագավորին,⁶¹ բայց տաճարի ժամանակակիցն է. 2 դարից:

ՀՈՌՈՍԱՅՐԻ ՎԱՆՔ

Համակառույցը բաղկացած է երկու խմբից՝ Ներքին և Վերին:

Վերինը գյուղի հարավարևելյան կողմում է, դարավանդի հարթակի եզրում, Ներքինը՝ ուղյակային ժայռի տակ, Դեբեդի ձախ ափի զառիվայրի վերջում: Ու թեև տեղադրությամբ առանձին են, բայց իրապես եղել է միասնական հոգևոր-մշակութային կենտրոն, ղեկավարվել է մեկ վանահոր կողմից: Իսկ դրանց թիվը, որոնց մասին վիճաբանական և մատենագրական թեկուզ չնչին տեղեկություններ են հասել մեզ Ը դարից մինչև 1658 թիվը՝ պատկառելի է: Այսպիսին է Հռոմայրի վանքի առաջնորդների տարեգրությունը.

1. Դավիթ վարդապետ Հռոմայրեցի -- Ը դար
2. Քրիստափոր կրոնավոր -- 1182 թ.
3. Հայր Սամուել Ա -- 1201-1206 թթ.
4. Հայր Վարդան (ընդհատումներով) -- 1245-1274 թթ.

⁶⁰ խաչքարի մի քեր գտնվում է ՀՊՊԹ՝ *Մարկոս* մակագրությամբ (Գ. Շախկյան, Օծուն, 47):

⁶¹ Զրույցը հղովվելով՝ հասել է մեր օրերը, քե իբր հուշարձանի հովանու ներքով ամփոփված է 914 թ. Դվինում մահառակված Սմբատ արքան, որը (ինչպես և նրա անարգված դիակը հողին հանձնող կաթողիկոս Հովհաննես Դրասխանակերտցին) արաբների հետապնդումներից խույս տալով, երբեմն սյուտուպարվում էր Օծունում:

5. Գերսամ վարդապետ – 1266 թ.
6. Հայր Սանուել Բ – 1286 թ.
7. Հայր Պանդալ – 1286-1296 թթ.
8. Հայր Յոհաննես – ԺԳ դար
9. Հայր Կարապետ – 1311 թ.
10. Հայր Խաչատուր – 1316 թ.
11. Հայր Մարգիս – 1326 թ.
12. Հայր Պետրոս – 1329 թ.
13. Արիստակես եպիսկոպոս – 1494 թ.
14. Վարդան եպիսկոպոս – ԺԵ-ԺԶ դդ.
15. Վազե եպիսկոպոս – ԺԶ-ԺԷ դդ.
16. Պաւղոս եպիսկոպոս – 1658 թ.

Սկզբնաղբյուրների քննությունից երևում է, որ Հռոմայրի վանքն ավելի հին է, քան ընդունված է կարծել: Վարդան Վարդապետի գրանցած (և հետագայում տարածում ստացած) ավաճառարկայի համաձայն, ռիսակալությամբ լցված իշխան Վասիլը ներխուժում է Հայաստան՝ ժողովրդին պատժելու նպատակով: Նա ունենում է սրտի ծանր հիվանդություն, որն ամոքում է Հովհան Օծնեցին, և այս հրաշագործությունից գայթակղված՝ մնում է այստեղ. ճգնում քարանձավում: Նրա մահից հետո սրբավայրը ստանում է Հռոմայր անունը: Սա դեռևս է-Ը դարերում: Հաջորդը Գանձակեցու հաղորդումն է. նա Ը դարի «ընտիր և լուսավոր վարդապետների» շարքում է դասում Դավիթ Հռոմայրեցուն (էջ 72): Կարևոր է նաև սուրբ Հայրապետ Պետրոս Գետադարծի (Գետարգել) հրաշագործ խաչը վանք բերելու պատումը, որով նա 1025 թ. սաստել էր ճորդի գետի ընթացքն՝ ապշեցնելով հունաց կայսր Վասիլին, որից հետո այս կենտրոնը ստանում է Հռոմայրի սուրբ Նշան անվանումը՝ այլ ս. նշաններից զատելու համար: Սքանչելագործ այս խաչի մասին է Յոհան երեցի 1658 թ. գրված «Մաշտոցի» հիշատակարանի խոսքը. «Ի երկրում *Լոռի*, ի գիւղն որ կոչի *Հռոմայր*, ի դուռն Ս. Նշանին, որ է արեամբ ներկեալ, և ի սպասաւոր սբ. ուխտիս Պաւղոս եպիսկոպոսն»:⁶² Վերջապես, 1182 թ. Քրիստափոր կրոնավորի հրամանով Հռոմայրում կազմվել է «Ավետարան»,⁶³ որն արդեն վկայությունն է ոչ միայն վանքի, այլ նաև գրչատան ու մատենադարանի գոյության մասին:

Այստեղից հետևում է, որ Հռոմայրի խորունկ ու թաքնված քարանձավներում ճգնել-տոկացել ու ստեղծագործել են քրիստոնյա նախնիք, այստեղ վանական հաստատություն է կազմակերպվել, հավանաբար, է դարում, որը հայտնի կենտրոն էր մինչև 1187 թիվը, երբ Ջաքարե ամիրսպասալարը կառուցեց Ս. Նշան եկեղեցին:

Իսկ որտե՞ղ է Հռոմայր գյուղը, որի մասին խոսում են գրիչները: Այն Ներքին Հռոմայրի կարկառներում ու զառիթափ լանջերին լինել չի կարող: Վանքից արևելք, ներկա ճանապարհին մերձ կան շինությունների ավերակներ, նոսրացած-ցանցառ թփուտներ, որտեղ (կամ Վերին Հռոմայրի շրջապատում) կարող էր տեղավորված լինել գյուղը, որն իսպառ ավերվել-ամայացվել է Օմար խանի 1783 թ. ասպատակության ընթացքում: Հրոսակները թալանել են բնակչությանն ու վանքերը, ոչնչացրել թանկարժեք ձեռագրերը, սրախողխող արել մարդկանց, քանդել ինչ կարողացել են, ամայացրել գյուղն ու հողերը կենտրոնները: Ջալալյանցի ժամանակ դեռևս թարմ էր ծանր հիշողությունը, և նա գրել է. «Ի սլարեխ վիմիս եղեալ են ոսկեգիր մատեանք»՝ թաքցրած գահավեժ ժայռի (պարեխ) անձավներում, որ անօրենները «մանր կոտորեալ արարեալ է ցիր և ցան» (Ա, 92):

⁶² Հայերեն ձեռագրերի Ժ դարի հիշատակարաններ, հատոր Գ, էջ 836:

⁶³ Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Ե-ԺԲ դդ., էջ 234:

Հոռոմայրի վանքի հուշարձաններից արժանահիշատակ են՝

ՆԵՐՔԻՆ՝ ՄԵԾ ՈՒՄԲ, ԲԱՅՏԱԾ 4 ԵՆՁՑՈՒՑ

Ս. Նշան եկեղեցի: Համաձայն իր որմին գրված արձանագրության, կառուցել է Ջաքարե ամիրսպասալարը և իր եղբայր Իվանեն ՈւԶ – 1187 թ., իրենց *յերկար կենդանութեան* և ծնողների՝ նույն րվին ձահացած ամիրսպասալար Սարգսի և մոր՝ Սանդուխտի հոգու համար: Սա եկեղեցու Ս. Նշան անվան սուաջին հիշատակությունն է վիմագրելում, որը կոչվում է նաև *Սպասալարների եկեղեցի:*

Սա համակ սրբատաշ քաղալտով շարված միանավ սրահ է: Ժամանակին ունեցել է արտաքին սյունասարահ, որտեղ 1201 թվականին կանգնեցված է եղել Տերունական կոչվող խաչքարը՝ ընդարձակ նվիրատվական հիշատակագրային արձանագրությամբ: Եկեղեցու անկյունում, ժյոին կից դրվել է 8 սյուներով զանգակատուն, որը, համաձայն ժյոի վրայի մի արձանագրության, կառուցել է Սարգիս ճոճենցը 1290 թ.:

Երկրորդ եկեղեցի: Սա կենտրոնական, համեմատաբար մեծ եկեղեցին է, որը հյուսիսային մուտքով կապված է Ս. Նշանին: Սա ևս միանավ սրահ է: Գ. Շախկյանը կառուցման ժամանակը հավաճական է համարում 8 դ. կեսերը:

Երրորդ եկեղեցի: Ծայր հարավայինն է: Նույնպես թաղակիր սրահ է: Կառուցվել է 1201 թ. Սարգիս և Ջաքարե եղբայրների կողմից: Գրականության մեջ հայտնի է Սարգսի եկեղեցի անվամբ: Խչվում է նաև պարզապես Մատուռ:

Ս. Աստվածածին եկեղեցի (ժամատուն): Այս ամուռը ևս պայմանական է, քանի որ ոչ վիմագրելում, ոչ էլ գրավոր հիշատակարաններում անուն չի ավանդված: Հայտնի է միայն, որ այն շինել է Իգնատիոսը 9 – 1321 թ.: Կոչելով եկեղեցի, թեև այն ոչ թե եկեղեցու, այլ ժամատան տեսք ունի, թեկուզ առկա է խորանը (ինչպես Բարձրաքաշում):

Այս շենքը հիմնական խմբից անջատ է, մի փոքր հյուսիս: Հուշարձանի արևմտյան պատը բնական ժյոն է, մուտքը հարավից է, դեպի հիմնական համալիրը: Շարված է կոպտամշակ բազալտով, աչքի ընկնող տեղերում՝ դեղնավուն սրբատաշ քարով: Թաղն ամբողջովին ոչնչացված է: Ներսի սվաղի վրա նշմարվում են որմնանկարների պատահիկներ:

Դատելով ճարտարապետական հորինվածքից և այն բանից, որ ծածկի ու թաղի ոչ մի բեկոր չկա, կարելի է կռահել, որ անանուն այս շինությունն ունեցել է կաղնեփայտե ծածկ, հենասյուների վրա բարձրացել է երդիկը, որը կարող էր հրդեհի ճարակ դառնալ ցանկացած թշնամու ձեռքով:

Համալիրում կան նաև մատուռներ, բնական և մարդու ձեռքի միջամտությամբ բնակելի քարանձավներ, ժյոափոր սեղանատուն, խաչքարեր և այլն:

ՎԵՐԻՆ ՈՒՄԲ

Բաղկացած է երկու թաղածածկ եկեղեցիներից և նրանց միջև տեղավորված քառակուսի գավթից: Կառուցվածքային առանձնահատկություններով առավել ուշագրավ է վերջինս: Տանիքը պահում են զույգ որմնամույթերից ձգվող կամարները, որոնք տեղադրվելով անկյունագծային ուղղությամբ, միմյանց հետ խաչվում են առաստաղի կենտրոնում: Համեմատելով խաչվող կամարների բարդ համակարգերի հետ, որոնք տարածված էին Հայաստանի 8 դարի ճարտարապետության մեջ, կառուցողական այս եղանակն իր պարզությամբ հանդերձ աչքի է ընկնում արտակարգ ինքնատիպությամբ:

Ինչպես ցույց են տալիս այս երեք շինությունների կառուցողական մանրամասները, գավթին ու հյուսիսային եկեղեցին կառուցվել են միաժամանակ, Գ. Շախկյանի կարծիքով՝ 8 դարի կեսերին:

Վանքի հարավային թևի եկեղեցին, որը կոչվում է *Ս. Նշան*, կառուցվել է 1206 թ. հայր Սամուելի և միաբանության կողմից՝ պատրոնների՝ Ջաքարյանների *յերկար կենդանութեան*, իրենց և ծնողների հիշատակին:

Միանավ թաղակապ սրահի ճարտարապետն է Գրիգոր քարգործը, որն իր հիշատակագիրը թողել է արևելյան լուսամուտի ճակատաքարին, ներքուստ:

Հռոմայրի վանքի երկու խմբից «Դիվանի» այս պրակի մեջ ամփոփվել է 69 արձանագրություն, որոնցից թվագրված են 30-ը, հնագույնը՝ 1186, վերջինը՝ 1639 թվից: Դրանցից 34-ը ներկայացվում են առաջին անգամ:

590. ՕԶՈՒՆԻ ՏՄԵՍՐ. հարավային մուտքի բարավորի վերին եզրում, կամարի տակ, գեղագիր, 1 տող.

ԹՈՎՄԱՍ ԹՈՎՄԱՍ

Դրատ. «Տեղեկագիր», 1941, 9, 65, «Լրաբեր», 1972, 9, 90, «Լրաբեր», 1973, 6, 78, ՊԲՀ, 1974, 4, 132, Սանուչարյան, Քննություն, 74, Շախկյան, Օծուն, 50, 53, 66:

Ծանոթ. Գրված է մոնումենտալ երկաթագրով:

Ա. Սանուչարյանը միացրել է այս և հաջորդ «շինարարական վավերագրերը», նույնացրել *Թովմասին* ու *Թոմասին* (երկու դեպքում էլ, երևի կարծելով, թե շտկում է վրիպումը՝ *Թովմաս*), և նրան համարել Տաճարի «մուտքի բարավորը շինող, քարերը մշակող...» վարպետ, «շենքի ճարտարապետ», թեև այս մասին հեռավոր ակնարկ իսկ չկա, և խոսքը վերաբերում է սոսկ քարը բերելուն: Սանուչարյանի վարկածին համամիտ է Գ. Շախկյանը: Նրա կարծիքով, որոշ *հատկանշական գծերից* ելնելով, «կարելի է ասել», որ հանձին Թովմասի (նրան զատելով Թոմասից) «գործ ունենք Օծունի եկեղեցին կառուցող ճարտարապետի կամ շինարար վարպետի անվան հիշատակության հետ»: Պ. Մուրադյանի հիմնավորմամբ, խոսքը վերաբերում է Թովմաս առաքյալին:

591. ՕԶՈՒՆԻ ՏՄԵՍՐ. նույն՝ հարավային մուտքի բարավորի ներքին աջ եզրում, 2 տող.

ՉԱՅՍԲԱՐՈՒՐ ԶԱՅՍ ԲԱՐՈՒՐ Է ՄԹՈՄԱՍԲԵՐԻ ԵՄ՝ ԹՈՄԱՍ ԲԵՐԻ:

Դրատ. «Լրաբեր», 1972, 9, 90, «Լրաբեր», 1973, 6, 78, ՊԲՀ, 1974, 4, 123, Սանուչարյան, Քննություն, 74, Շախկյան, Օծուն, 50, 54, 66:

Ծանոթ. Գ. Շախկյանը *բարուր* եզրույթը ըմբռնում է *բարավոր, շքամուտքի փականաքար, տիմպան* իմաստով՝ այն համարելով բառիս կիրառության հնագույն դեպքը: Պ. Մուրադյանը ըստ Գ. Շախկյանի գրչագրի այն կարդացել է *բարուր* (որը, հիրավի, այլ իմաստ ունի), սակայն վերանայել է իր դիտողությունը Գ. Շախկյանի կողմից բառիս ճշտված ընթերցումից հետո:

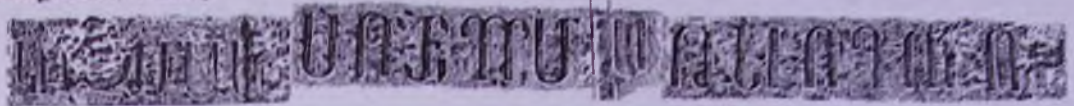
592. ՕԶՈՒՆԻ ՏՄԵՍՐ. նախորդի գլխին, 1 տող.

ԵՍԹՈՒՂՈՅԳՐԵՑԻ ԵՄ՝ ԹՈՒՂՈՅ ԳՐԵՑԻ:

Դրատ. «Լրաբեր», 1972, 9, 99, «Լրաբեր», 1973, 6, 80, 81, Շախկյան, Օծուն, 55:

Ծանոթ. Հիշատակագրությունը ներառված է տողատող գծերի մեջ (ինչպես կից Թոմասի արձանագրությունը), և պետք է խուսափել այն բիչ վերև ԶԵ – 1256 գրված մվի-րագրին վերագրելուց: Պ. Մուրադյանի արդարացի դիտողությամբ, Թողոն ոչ միայն Թոմասի երկտող արձանագրության գրիչն է, այլ նաև հիշատակագրի մերձակցությամբ քանդակված խնձորաթև խաչի հեղինակը՝ **կազմողը, գծողը, գրողը, նկարողը**: Ավելին, Թողոյի (= Թողա, Թողոս, Թաղևոս) ձեռքի գործերն են նաև եկեղեցու պատերի նույնառճ մի քանի խաչաքանդակները, եթե ոչ նաև՝ Տաճարը հարդարող (այդ թվում՝ երկսյուն կոթողի) քանդակագործ-արվեստագետը: Տաճարի և կոթողի համդիսավոր կերպով ներկայացված անձանց պատկերագրական սխեմաների, շքեղաշուք տարագի, մագերի հարդարանքի համանման ձևերը վկայում են, որ դրանք նույն վարպետի ձեռքի գործերն են:

593. ՕՉՈՒՆԻ ՏԱԾԱՐ. արևելյան պատի կենտրոնում, պատուհանների արանքում, արտաքուստ, 1 տող.

ԿՈԶՄԱՍ ... Ե[ԻՆԱԿ] ՍՈՒՐԲ ՏՆ[Ա]ԿԻ ՈՂՈՐՄԵ[Ա] ... ԹԵՒՈՂՈՐՈՍ ...

Պատ. «Տեղեկագիր», 1941, 9, 65, «Լրաբեր», 1972, 9, 90, «Լրաբեր», 1973, 6, 73, ՊԲՀ, 1974, 4, 125, Շախկյան, Օծուն, 49-52, 66:

Ծանոթ. Արձանագրությունը խոշորատառ է, գեղագիր, մշակված հատուկ խնամքով: Այն տեղավորված է որմնաշարքի յոթ քարերից երեքի վրա՝ միջարկում-ընդհատումներով, որը վերագրվում է նորոգումների ընթացքում քայքայված երեսակալները նորով փոխարինմամբ ու քարերի տեղափոխմամբ՝ անփութորեն խախտելով հաջորդականությունը: Կա նաև կարծիք արձանագրության առհասարակ չավարտած լինելու մասին, որը լուրջ մոտեցում չէ:

ճարտարապետ Գ. Շախկյանը, մանրակրկիտ զննություններից ելնելով եզրակացնում է. «Արձանագրության չնչին մնացորդները, կարծում ենք, բավարար տվյալներ չեն պարունակում նրա իմաստը վերծանելու համար» և առաջարկում է.

ԿՈԶՄԱՍ ՍՈՒՐԲ ՏԻԿԻՆ ՈՂՈՐՄԵԱ ԹԵՒՈՂՈՐՈՍ

բառաշարքը՝ միջնամասի միատառ փակագիրը բացելով **տիկին**: Բացի այս, նա հանգել է շատ կարևոր այն եզրահանգման, թե «հավանական պետք է համարել, որ ԿՈԶՄԱՍ և ԹԵՒՈՂՈՐՈՍ անունները հայրենասիրական կամ բարենորոգչական գործունեությամբ աչքի ընկած գործիչների անուններ են», որը սոսկ կռահում է՝ զուրկ դույզն ինչ որևէ երաշխիքից: Ա. Շահինյանը ենթադրաբար Կոզմասին համարում է «տաճարի հիմնադիր կամ առաջնորդ», առանց որևէ հիմնավորման, իսկ արձանագրությունն առաջարկում է մասնակիորեն վերծանել «Կոզմաս ..... դ... [խաչ] Ուրտիկին ողորմեա ... Թեւողորո[սա]», որը ոչ մի առումով չի կարող հիմնավոր դիտվել:

Աղճատված, կիսաեղծ այս վավերագիրը համակողմանիորեն քննարկել է նաև բանասեր-վիմագրագետ Պ. Մուրադյանը և այն, **վերականգնումներով ու ճշգրտումներով**, կարդացել. «ԿՈԶՄԱՍ [... Ե[ԻՆԱԿ] Դ] ՍՈՒՐԲ ՏՆ[Ա]ԿԻ ՈՂՈՐՄԵԱ [Ո] [Կ ՍՈՒՐԲ] ԹԵՒՈՂՈ-

ԲՈՍ, որով էապես պարզվում է, որ դա շինարարության ժամանակակիցն է, *Կոզմասը* Տաճարի կառուցման ընդհանուր ղեկավարն է, վարպետաց վարպետը, ճարտարապետը, շինողը (= շինաւ) իսկ Թեոդորոսը՝ Թեոդորոս Տյուրոնը (էջ 75), որի անունով սրբագործվել է եկեղեցին: Այս նկատառումներով խնդիրը վերջնականորեն ու անվերապահորեն չի լուծվում, իսկ *տիկին* (Շախկյան), *տնակի* (Մուրադյան) միատառ փակագիրը կարող է կարդացվել առանց հավելատառի *տնկի* (մանավանդ չունի դուր նշան), այս դեպքում՝ *եղեմ, սրբություն, դրախտ, հետևաբար՝ դրախտավայր, աղոթարան, սրբություն, եկեղեցի* փոխիմաստով:

Չետայսու Պ. Մուրադյանի նկատառումները հավատ են ներշնչում նրա հիմնական դրույթների իրավացիության հանդեպ: Կարծում ենք, խորհելու տեղիք է տալիս *Կոզմասից* հետո *վարդապետ* բառի նրա ակնկալությունը:

Յւլոք, բացառիկ հետաքրքրություն ունեցող այս արձանագրությունն աղճատված է այն աստիճան, որ նրա վերականգնման-լրացման ցանկացած փորձ միշտ կարող է երկմտություններ հարուցել: Դիցուք, արդյոք *Կոզմաս* անուն դիտված բառի սկզբնատառերը թվածածկագիր չեն:

ԿՈՁ - 666, ՄԱՍ..., որը նույնպես մղում է վերծանության նոր ճիգեր թափելու:

Յնարկվող արձանագրության գրչարվեստը, կապերը, տառերի հստակությունը համադրելի են եղվարդի եռանակ բազիլիկայի հարավային պատի միատող արձանագրությանը (Ե-Ձ դդ.):

ՕՁՈՒՆԻ ՏԱՃԱՐ. արևելյան պատի միջնամասում, հողմահար մակագրությունների պատառիկներ.

594. .... Է ԱԹԱՆԱ ՐԱՆ:

595. .... ՅԻ ԶԱԽԱԿԱՅ:

596. ՅՈՒՍ:

597. ՍՈ ...Թ...ՈՐՍ ՈՐՈՐԱՐ...

Չրատ. Մուրադյան, ԶՎԱ, 197:

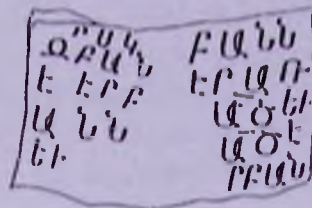
Ծանոթ. Չեղինակը «որոշ վերապահությամբ» հնարավոր է համարում վերջինը կարդալ *սուրբ Թեոդորոս ողորմեա*՝ այն վերապահելով եկեղեցուն տրված անունը կրող սրբին:

598. *ՕՁՈՒՆԻ ՏԱՃԱՐ*. արևելյան պատի վերին մասում, արտաքուստ, Տիրոջ բարձրաքանդակի գլխի երկու կողմում, 1 տող.

ՅԱ ՔԱ:

Ծանոթ. Քանդակի գլխի մասը վզից վեր լրիվ ջարդված է, նկատվում են աչքերը: Քարի միջին մասը կտրվել է՝ կամարի տակ տեղավորելու համար և այդ պատճառով էլ փչացվել է Չիսուսի պատկերաքանդակը: Գրերը ևս տուժել են այդ միջամտության հետևանքով, որոնց գծահետքերն են նշմարվում:

599. ՕՉՈՒՆԻ ՏԱԾԱՐ. արևելյան պատին, Քրիստոսի ծախ ձեռքում բացված Ավետարանի երկու էջերին 5-ական տող.

Ի ՍԿ	ԱՆՆ
ՁԱՆ	ԷՐ ԱՌ
Է ԷՐ Բ	ԱԾ ԵՒ
ԱՆՆ.	ԱԾ Է -
ԵՒ	Բ ԱՆՆ:

Չրատ. Շախսկյան, Օծուհ, 3

Ծանոթ. Քրիստոսի բազմոցի կողքերից բարձրանում է մի կոթունով միացած ծաղկաբույլ: Անկասկած, այդ մեծ քանդակաքարը դրվել է շինության ընթացքում և վերաբերում է Ջ դարին (տե՛ս ԲԱՌԱՔԵԼՅԱՆ, Հայկակ ան պատկերաքանդակները Միարերում, Երևան, 1949, 59): Արձանագրությունը գլխի առաջին նախադասությունն է:

600 ՉՈՒՆԻ ՏԱԾԱՐ. հարավային պատի վերին մասում, արտաքուստ, արևի ժամացույցի վրա.

Ա, ԲԳ, Դ, Ե, Ձ, Է, ԸԹ, ԺԱ, Բ

Ծանոթ. Գրված է շենքի նախնական բարի վրա, սակայն, ըստ տառածների, ավելի ուշ:

60. ՕՉՈՒՆԻ ՏԱԾԱՐ. արևմտյան մուտքի բարավորի հարավային մասում, 13տող.

ՈՂԳ ԲՎ
ԿԱՄԱՆՆԵՍԱՍԱՆԾԱԽՅ
ՄԵԾԻՆ ՀԱՋՆԱՅԻՆ ՄԱՅԲԱՆ
ԵՑԱՅ ՄԲԵԿԵՂԵՑ ՈՅԱՆԻՄՅԱ
Լ ԵՐԵՄԻԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ
ԳԼԿԱՌԼԻՆ ԵՐԵՄԻԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ
ՆԵՑԻԼԵՂԻՄ ՄԵՍԻԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ
ՅԼԲԱՌԱՅ ԵՐԵՄԻԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ
ԻՍՋՄԲԱՐԲԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ
ՆԵՆՋՁԱՂԵՂԻՄ ՄԵՍԻԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ

ՈՒՐԵԿԻՆ ԵՐԵՄԻԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ
ԵՐԵՄԻԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ
ՄԵՆԱՅ ՄԵՍԻԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ

ՈՂԳ (1244) ԹՎ ԻՆ],
ԿԱՄԱՆԼԵՆ ԱՅ ԵՍ՝ ԱՍԼԱՆ, ԾԱՌԱՅ
ՄԵԾԻՆ ՀԱՋՆԱՅԻՆ, ՄԻԱՅԲԱՆ-
ԵՑԱՅ ՄԲ ԵԿԵՂԵՑ ՈՅԱՆ ԵՒ ԻՍ ՀԱՄԼԱՆ
Լ ԵՐԵՄԻԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ :Բ: (2) ԳՐ...
Գ ԵՒ ՎԱՌ, ԵՒ ԽԱՄԼԱՆ, ԵՒ ՋՄԱՏՈՒՈՆ ՍԻՐԻՅԻ
ՆԵՑԻ ԵՒ ՋԻՆԱՆ ՈՐ ԻՍ ՍՐՏԵՍ Ի ՎԵՐ ԷՐ ԵԿ՝ Ա-
ՅԼ ԾԱՌԱՅ ԵՐԵՄԻԱՆ ԽՈՍՏԱՅԱՅ: ԵՒ ԻՐԻՑԱՆ-
ԻՍ ՋՄԲ ԱՐՔԱՆ ՍԻՐ ՈՒ ՋԱՄԱԳ ՀԻՆԳՇԱԲԱԾ-
Ն ԱՍԵՆ ՋԺԱՍ ԻՆՁ ԵՒ ԻՍ ԾՆՈՂԱՅՆ, ԵՒ ԻՍ
ՀՈՂՈՐՆ
ՈՒՄԵԿԻՆ ԵՒ ԳՐԵՑԻՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆ-
Է՝ ՅՈՒՂԱԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑ Ե ԵՒ ՄԵՐ
ՄԵՂԱՅՍ ՏՐ Ե ԱՌԱՋԻ ԶԻ:

Չրատ. Բժշկյանց, 82, «Արարատ», 1904, 990:

Ծանոթ. Վերջին երեք տողը գրված է բարավորի հարավային մասում: Արձանագրության 5-6-րդ տողերի մասամբ կտրտված տառերի հետևանքով լավ չեն պարզվում Շահնշահ Ջաքարյանի *ժառայ* Ասլանի տված նվերները: Սակայն դիտելի է, որ նա Օծուհի եկեղեցուն ընծայել է *Բ գիր* (երկու գիրք, արժեքավոր ձեռագիր) և *վառ* (ձեռագործ վարագույր թանկագին կամ խաչվառ դրոշ) և *խաչ* (ազնիվ մետաղից՝ պատրաստված ոսկեզօծ աղամանդակուղ կամ Տիրոջ խաչելության պատկերադրվագումով):

Disks

[illegible]

[ԿԱ]ՆԱԻՆ ԱՅ ԵՄ ԳԵՐԱ, ՈՐՈՐԻ ԱՆԳՐԱՑՈ-
 ՅՆ, ԾԱՌԱՍ ՄԵԾԻՆ ԻԿԱՆԵԻ, ԷՍ Ժ-
 ԱՄՍ, ՈՐ ԳԵՐԱ ԷՅԱՏԱԲ Ի ԱՆԱՄՆԷ, Վ[Ա]Մ[Ն]
 ԻԿԱՆԵԻ ՈՒ ԻՐ ՈՐԴԵԱՅՆ ԱՐԵԺԵ[Ա]ՏՈՒԹԵ[ԱՆ] ԶԱՄԱՐ
 ԻՍ ԶԵՌՆԱԴՈՐՈՒԹԵ[ԱՄ]ԲԱ ԶԵԶԻՆ ՈՒ ԿՈԿԻՆ ԳԼԽԱԶ-
 ԱԿ Ի ՎԵՐ ԷԿԱԼԱՔ, Վ[Ա]Մ[Ն] ՈՐ ՏԱՌ[Ա]ԴԵԼԼ ԱՆԱՄՈՒ-
 Ն ԶԿԱՐԵՐ ՊԱՅԵԱԼ, ՈՐ ԳԼԽԱՄ[Յ]ԱԿ ԱՌՆՈՒԻՆ: ՈՎ
 Խ[ԱՓԱ]ՆԻՆ ԵԶՈՎԱԾ Է ... Ի ԶՍ [ԵԻ]
 :ՅԺԸ: (318) ԶԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ]:

Ծանոթ. Այս վիճագիրը չի փայլում գեղագրությանը, տառերը բավարար խորությամբ չեն փորված, տեղ-տեղ կիսսեղծ է ու դժվարընթեմնելի, որոշակի դժվարություն են հարուցում տեղական խոսվածքին ներհատուկ շարակցությունները:

Արտոնագրի հավաստի վերծանությունն ու գիտական մեկնաբանությունը տրված են Ս. Բարխուդարյանի ուսումնասիրության մեջ և Ս. Ավագյանի *Չակ* տերմինի բառաքնության շարադրանքում (տես ՎԱԲ, էջ 157-158, 174):

- 288 -

Ս. Սաղումյանը 8-րդ տողի սկզբում Ս. Բարխուդարյանի և Ս. Ավագյանի կարդացած շարքեր բայր վերծանել է շարքեր: Կարծում ենք, որ առավել հավաստի է նախորդ վերծանությունը (խմբ.):

605. ՕՉՈՒՆԻ ՏԱՃԱՐ. հարավային մուտքի մոտ, կամարի ուղքին, կիսանդժ, 7 տող.

ԿԱԼ- - - ԵՍԿՈԿՐԾԱԳ	ԿԱՍԱԽՆ ԱՅ] ԵՍ՝ ԿՈԿՈՐ, ԾԱՈ-
ԱՅԵԾԻԻՎԱԵԻԶԱՅԱՅԱ-	ԱՅ ՄԵԾԻՆ ԻՎԱՆԵԻ, ԶԱՅԱ ԺԱՍ[Ս]
ՈՐԻ . . . . . ԳԱՍԱ	ՈՐ Ի . . . [Ի] ԳԱՐԱ-
Կ- ՈՐԵՐ	Կ ՈՐ ԵՐ . . . ՈՐ
	.... Զ
	.... ՈՐ
	.....

Ծանոթ. Միայն սկզբի երկու տողն է վերծանվում և Իգաղակ (= Իգատակ) գյուղանունը: Ժամանակով մոտ է նախորդներին:

606. ՕՉՈՒՆԻ ՏԱՃԱՐ. հարավային մուտքի բարավորը պսակող գոտուն արևելքից միացող սրահի կամարի վրա. մանրատառ և կիսանդժ, 8 տող.

+ ՅԱՆՈՒՆԱՅ . . . . . Բ	ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ . . . . . Բ
ՏԱՍԱՆԱՅՈՐՏՈՒ	ՅԱՍԱՆԱՅ, ՈՐ ՏՈՒ . . .
ՄԻՆԻ ՈՉԵՐԵԿ	ՄԻՆ Ի . . . ՈՉ ԵՐ ԵԿ . . .
Ս . . . ԵՅԻՍԻ	..... ԵՅԻ ՄԻ . . . . .
. . . . . ԶԱՄՅ	..... ԺԱՍ Յ . . .
. . . . . ՈՎԻՆ . . . . . Ս	... ՈՎ ԽԱ[ՓԱՆԵ] . . .
. . . . . ԶԶ	..... ԶԺԱ . . .
. . . . . ԲԻ	..... ԵՐ . . .

Ծանոթ. Հասկացվում է, որ ոմն Հասանի որդի նվիրատվություն է կատարել, նրան պատարագածամ են խոստացել և վճիռը խախտողներին սպառնացել նգովքով:

607. ՕՉՈՒՆԻ ՏԱՃԱՐ. հարավային մուտքի բարավորը պսակող կամարի վրա, 3 տող.

..... ՄԱՆԴԱՏՈՐԻ ԹԱՌԻԽՈՒՅԱՅԱ ԻՎԱՆԵ[Ի], ՈՐԴԻ ՄԵԾ ՊԱՏՐՈՆ ԱՄԻՐ[ՄՊԱՍԱԼԱՐ]
 ..... ԱՅԱՐ ՈՒՉՈՒՆ, ԵՍ ՄԵՔ Է[Լ] ԽԴՃԱՅԱՔ ՈՒ ՎԱՆԱՅ ՄԵՐ ՀԱԻՐՆ ԵՒ ՄԵՐ ԵՂԲԱՐՅՆ
 ..... ԵՒ ԶԿԱՆԵԻ ԵՒ ՍԱՏԱՆԱԻ ԵՒ ԶԱՐԻՈՍԻ ԱՌՅԵ ԵՒ ՄԻ ԳՏՅԵ ՈՂՈՐՄՈՒԹԻ[ԻՆ]
 ..... ՄԱՐԴԱՍԻՐԵՆ [ԱՅ]:

Ծանոթ. Գրված է եղել ամբողջ կամարագոտու վրա, ընդարձակ սկզբնամասը չի պահպանվել, մնացել է կեսից պակասը:

608. ՕՉՈՒՆԻ ՏԱԾԱՐ. հարավային սրահի կամարի վրա, հարավային մուտքի դիմաց, կիսանդձ, 9 ոտով.

ԿԱՄԱ	ԿԱՄԱԼԵ ԱՅ . . . . .
ԺԱԴԱՅ	ԾԱՌԱՅ . . . . .
ՈՐԻՆ	ՈՐԻՆ . . . . .
ՈՐՅՈ	ՈՐ ՅՈ . . . . .
ԱՊԱՐՈՆԻՆ	Ա ՊԱՐՈՆԻՆ . . . . .
ՈՂ ՈՒՋ ԱՅԼԱԵՌՆՎՈՐ	ՈՂ ՈՒ ԶԱՅԼ ԶԵՌՆԱՎՈՐ . . . . .
ԼՄԲԱՆՃՈ	... ԵՒ ՍՐԲԱՆ ԾՈ . . . . .
ՅԱՅ ՈՒՐՈՒՆԱ	ՅԱՅ ՈՒՐՈՒՆԱ . . . . .
ՅԱՅՐԱՅ	ՅԱՅՐԱ . . . . .
ԵՒ ԲԻԽԵՂԵԱ	ԵՒ ԲԻ ԽԵՂԵ [ԱԲ]ՐԴ ՆԵՆ . . . . .

Ծանոթ. Հասկացվում է, որ նվիրատվական է, հավանաբար, անշարժ գույքի, և որ ոչ պարունին ... ու այլ ծեցնավոր իրավունք չունեն փոխելու վճիռը: Ժամանակը՝ ԺԳ դարի երկրորդ կես:

609. ՕՉՈՒՆԻ ՏԱԾԱՐ. հարավային սրահի արևելքից 2-րդ սյան քիվի վրա, 1 տող.

ՅՍ ԲՍ ԱԾ ՅԱ ՔՍ ԱԾ:

610. ՕՉՈՒՆԻ ՏԱԾԱՐ. հարավային սրահի արևելյան մնացորդի վրա՝ 8 տող.

ԿԵՍԼԱԽՏ	ԵՍ՝ ՎԱԽՏ [ԱՆԳ] . . . . .
ԶԻՄ ՍԲԵՆԱՆ	ԶԻՄ ՍԲ ՆԵԱՆ . . . . .
Ն	.....
Մ	
Ն	
Խ	
Ա	

Ծանոթ. Գրված քարի կենտրոնի մասը լրիվ հողմահարված-թափված է, և եղած տառերի մնացորդի վրա բառեր չեն կազմվում:

611. ՕՉՈՒՆԻ ՏԱԾԱՐ. ներքուստ, հյուսիսային պատի արևելյան մասում, կամարի տակ, Աստվածածնի բարձրաքանդակի գլխին, 1 տող.

ԱՆԱԾԻՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ:

Ծանոթ. Ակոսավոր վերնագգեստով ու գլխաշորով Մարիամը բազմած է գահավորակին՝ երկու թևով գրկած Որդուն: Չախ ծնկին նստած է ուլունքաշար խոպույներով և լուսապսակով Հիսուսը, որպիսի մանրամասները նույնությամբ առկա են նաև արևելյան պատի և երկսյուն կոթողի քանդակներում: Նրանց ակոսավոր վերնագգեստները հասնում են մինչև ոտնաթաթերը: Այս խմբաքանդակը մոնումենտալ արվեստի փայլուն ստեղծագործություն է:

Աստվածամոր անունը փորագրված է գլխի վրայի գոտու վրա, տառերի փորվածքները լցված են գաջով, բայց ընթեռնելի են:

ԿԱՅԱՄԱՐԱԾԱՌԱԷԾԵՎԱՆԷԷ ԵՄԳԻ
 ԶԷԼԵՄԻՃՈՒԼԷ ԾՊՈԼՍՈ ՄԱԺԱԻԼԱՌԻԶ
 ԵԱԶՈՒԿՐՈԲ Ե՝ ՂԱՆԱՅԷԼԵԿԸԱՄԻՋԿ
 ԱՄԶՁԻԿԱՄԱՍԿԵՆԷՆՇԱՅՈՒԶԷԲԵԻԿԷ
 ԿԱԼՈՎԷԱՔԱԷ. ՆՉՈՎԱԾԷՅԱՅԷ:ՅԴԷ
 ԿԱՅԱՄԱՐԱԾԷ: ԱՄԱՂԱԿԻՇԷ:

ԿԱՄԱՐԱՐ ԱՅ ԵՍ՝ ՍՄԲԱՏ, ԾԱՌԱ ՄԵԾԻՆ ԻՎԱՆԵԻ ԵՒ ՄԽԱՐԳՐ-
 ԶԷԼԻՆ, ՈՐՈՒ ՃՈՈԼԵՆՅՈՂՈՍՈ, ՈՐ ԱՐԺԱՆԻ ԷԼԱ ՈՒՉ-
 ՆԱ ԶԷԼԵՄԻՋԱԿՐՈՒԹԵԼԱՆ], ՊԱՐՈՆԱՅՆ ԱՐԷԿԸԱՏՈՒԹ[ԵԱՆ] Գ-
 ԱՄԱՐ ԶԶԷԼԵՄԻՋԱԿՐԱՅԱԿ ԳԻՆԻՆ ԱՆՇԱՐ ՈՒ ԶԵՆ ԻՐ ՔԵՐ Ի ՎԵՐ
 ԿԱԼԱ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ՆՉՈՎԱԾ ՅԱՅ ԵՒ :ՅԺԸ: (318)
 ԳԱՅՐԱՊԵՏԱՅ, ԵՒ [ՅՈՒԴ]ԱԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑ Է:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 91, ՎՏ, 250, Բարխուդարյան, Սոցի-
 ալ-տնտեսական, 94-95, Ավագյան, ՎԱԲ, 163-164, 245:

Ծանոթ. Ջալալյանցը մի շարք մանր սխալներից ու բացթողումներից զատ 2-3-րդ տողերի *որ արժանի էլա* (= *եղա*) *Ուծնա ծեռնավորութեան* հատվածը կարդացել է. *որ արժանի է լաուց մեր*, իսկ 4-րդ տողի *զծեռնավորահակ գինին անշահ ու զեն իր քեր ի վեր կալա-ն՝ Աւծնայ վերայ հարկն ետուն զոր շահուզենով ի վերայ կայ*, որով աղավաղվել ու մթագնել է արձանագրության իմաստը, անհասկանալի լինելու պատճառով անտեսվել են *ծեռնավորութեան* (= *ծեռնավորութեան*) և *զծեռնավորահակին* (= *զծեռնավորահակին*) տերմինները: Արձանագրությունը վերահրատարակելով՝ Ս. Բարխուդարյանը հիմանականում շտկել է նախորդների սխալները և միաժամանակ նկատել, որ աղավաղումների հետևանքով իմաստազրկված վավերագիրը «ոչ մի ուսումնասիրող չի օգտագործել»՝ չնայած «ծեռնավորի իրավունքը և ... պաշտոնի էությունը բացահայտելու» խնդրում ունեցած կարևորությանը: Ս. Ավագյանը պարտավորագրից հետևում է, որ «ծեռնավորահակը՝ հարկահան պաշտոնյայի օգտին զանձվող հասույթը, վերացվում է (*ան*)*շահ ու զեն*, այսինքն, *ծեռնավոր* Սմբատը դրանով ցանկանում է շեշտել, որ հարկը վերացնում է առանց որևէ վերապահության կամ պարտավորության, սոսկ բարեգործական մղումով» – *պաշտոնաց արևշատության համար*, քանի որ նրանց քրոջից զանձվող գինու պարտավորությունն է զիջվում (= *վեր կալա*):

Ս. Բարխուդարյանը 4-րդ տողի *զեն* «բառից հետո երկու պարզ գրված փակագիրը» դժվարացել է «բացել և կապակցել»: Այդ մասը բաց է թողել և Ս. Ավագյանը: Փորձ է արվել այն վերծանել *բերք*, որն անիմաստ է տվյալ իրադրության մեջ և անհարազատ բնագրին: Որոշ երկնություններ հանդերձ, հավանական է կապգրերով հագեցած տառաշարքը բացել *իր քեր* (= յուր քեր-քեռ-քոյր)՝ ըմբռնելով, թե խոսքը վերաբերում է Օծունի ծեռնավորի օգտին *պարոնաց* քրոջից զանձվող գինեհարկի վերացմանը:

613. ՕՉՈՒՆԻ ՏԱԾԱՐ. Կյուսիսարևելյան մույթին ամրացված մարմարե սալի վրա.

Յամի տեառն 1888 յամսեան Հոկտեմբերի
ՍԵՔ ՋԱՔԱՐԻԱ ԵՒ ԲԱՂՂԱՍԱՐ ԵՂԲԱՐՔԱՅ ԱԲՈՎԵԱՆՑ
վերամորոգեցաք սոյն չքնադաշէն խաչ
գունտ կոչեցեալ եկեղեցիս գեղջս Օձնոյ
Հայրենեաց մերոց արդեամբք մերով
ըստ Աստուածահանոյ փափագան
սց և պատուիրանի բարեխնամ և
գթառատ մօրն մերոյ ԵՂԻՍԱԲԵԹԻ Ի
յիշատակ նորա, հօրն մերոյ ԿԱՐԱՊԵՏԻ և
եղբօրն ԳԵՈՐԳԱՑ հանգուցելոց Ի տէր:
Եկեղեցին այս կառուցեալ է յամի տոն Յ5 Ի
Հայրապետէն տու ը ՕՂԱՆՆՈՅ ՕՉՆԵՑԻՈՅ
Իմաստասերէ:

Հրատ. Շախկյան, Օձուն, 5:

Ծանոթ. Հրատարակիչը հավանական է համարում, որ Ջաքարիա և Բաղդասար Աբովյանները մորոգություններ են կատարել տաճարի վրա և կառուցել են «արևելյան թևի՝ զանգաշտարակները»: Այս մասին ակնարկ կա նաև եղբայրների մոտ՝ տապանաքարի իիշատակագրության մեջ (1889 թ.), որը գտնվում է Տաճարի հարավարևելյան մասում: Աբովյանների կողմից շինարարական աշխատանքներ են կատարվել նաև Վանաձորի Ս. Աստվածածին եկեղեցու վրա: Եկեղեցու խաչ Գունտ անվանումը և կառուցման Յ5 թ. հավանաբար քաղված են Ջալալյանից, որն ակնհայտ թյուրիմացության արդյունք է:

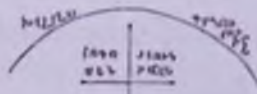
614. ԽԱՅՐԱՐ. մեծ և գեղաքանդակ, արևելյան մասում, պատվանդանի վրա, քիվին, 3 տող.

Ի ՈԿԵ: ԹՎԻՍԵՍԻԱ ՉԳՈՒՆԴ ԲԱՆԱՅՈՐ
ԿԱՆԳՆԵՑԻ ԶՆԸԱՆՍ ԱՍՏՈՒԱ ԾԵՆԿԱԼԻ ԲԱՐԵՆԱԲՍՈ
Ի ԹԻՒՆՀՈԳԻՈՅ ԻՄՈՅ ԱՌԱՋԻ ԶԻՔԻ: ԱՄ ԵՆ Ի
:ՈԿԵ: (1216) ԹՎԻՍ, ԵՍ՝ ԽԱՅՐԱՐԻ ԶԱՅԱՆԱՅ, ՈՐ
ԿԱՆԳՆԵՑԻ ԶՆԸԱՆՍ ԱՍՏՈՒԱ ԾԵՆԿԱԼ Ի ԲԱՐԵՆԱԲՍՈ-
Ի ԹԻՒՆ ՀՈԳԻՈՅ ԻՄՈՅ ԱՌԱՋԻ ԶԻ: ԱՄԵՆ:

Ծանոթ. Խաչգունդ քահանայի մասին հպանցիկ ակնարկում են Ջալալյանցը (Ա. 90) և Լալայանը (VII-VIII, 376):

615. ԽԱՉՔԱՐ. մեծ և գեղաքանդակ, կանգնած է նախորդի մոտ հարավից, քիվին, խորանից վեր և թևերի արանքներում, 5 տող.

Ի Ո: Ճ: ԴԿԱԳՆԵՑԻՍ Է :ՈՉԴ: (1235) [ԹՎԻՍ] ԿԱՆՂԱՆԵՑԻ ՍԲ
ԽԱՅՉՍ [Ի] ԹՐԿՈՒԹԻՒՆ
ՀՈԳՈՅ ՀՈՒԿ-
ՍԵՆԻ: ԱՄԵՆ:

Ծանոթ. Տառածներից դատելով՝ փորագրողն առանձնապես վարժ գրիչ չի եղել. մանավանդ «փրկութիւն» բառում տառերը քերծվածքի տպավորություն ունեն: Թվակա-
նի տասնավորը պարզ չէ (Ժ, Ծ, Չ):

616. ԽԱՉՔԱՐ. ազուցված է պատվանդանի մեջ, արևելյան կողմում, մեծ և գեղաքանդակ, ճակատին և պատվանդանին 7 տող.

† ԻՈՉԴ ԹԷՍ ԿԱՆՈՒՊԱՅԻՐՈՒՆ
ԻՔԵՆ ԵՆՆՆԱՅԻՄԵՔԱԽԱՅԻ
Ս ԱՅՎԱՐԴՍԵՎԵՐԴ 323 ՍՍԵԼ
ԵՑԵՔԵԿԵՆԵՑԻՍԵԿԵՆԵՑԵ

ԻՔԻԿՈՒԹԵՆ 3 ՈԳՈՑԱՐՈՑՈՐԲ
ԵՐԿՐԴ և ԳԵՔ ՅԻՆԵՑԵՔ ԻՔՄ

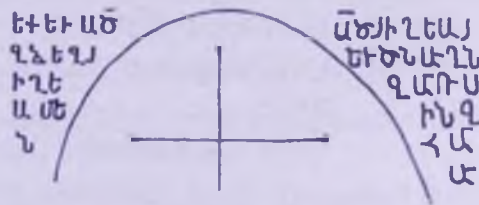
Ի ՈՉԴ (1235) ԹՎԻՍ ՀԱՅՈՑ, Ի ՊԱՏՐՈՆՈ-
ԻԹԵՅԻՆ ՀԱՅՆՀԱՅԻ, ՄԵՔ՝ ԾԱՌԱՅՔ-
Ս ԱՅ ՎԱՐԴՍ ԵՒ ՎԱՐԴԱՆՂ, ՅԼՆԵՂԱՅՍ ՍԱԼ-
ԵՑԱՔ ԶԵԿԵՂԵՑԻՍ ԵՒ ՎԱՆԳՆԵՑԱՔ
ԽԱՅՉՍ
Ի ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ՀՈԳՈՑ ՄԵՐՈՑ: ՈՐՔ
ԵՐԿՐՊԱԳԵՔ՝ ՅԻՇԵՑԵՔ Ի ՔՍ:

Ծանոթ. Եկեղեցին սալելու մասին եղած երկու վկայագրերի մեջ ժամանակով առաջինը սա է: **Պատրոնություն** (= պատրոնությունամբ) հավանաբար գալիս է տեղական խոսվածքից: Շահնշահը Ջաքարե ամիրսպասալարի որդին է:

Արժանագրությունը մանրատառ է, գրերը, մասամբ եղծված ու երկմտելի են՝ հակառակ խաչքարի առինքնող մշակմանն ու ճարտարապետական կատարելությանը:

617. ԽԱՉՔԱՐ. մեծ և գեղաքանդակ, կանգնած է բակի կենտրոնում, մեծ պատվանդանի վրա, ճակատին և խորանի շուրջը, 17 տող.

† ԹՎ: ՈՂԳ: ԵՍԱԾ. . ՈՐՐ ՄԵՂՈՒ-
ՆԵԾԱՌԱՂ ՄԵԻՆԱՅԱՆՂԱՅԻԿԱԿԵՑ
Ի ԶԻԱՆՄԻՔԱԵԻԻՆԻՐՆԱՌԳՈՋ ԵԻԵՐԿ
ԼԵԿԵՆԱՅ ԵՆԵԻՄԱՆ՝ ԵՐԱՅՍԱՍԱԿԱՅ Ե
ՎՄԱՆՂԱՊԱՐԵՐԿՐԿԱԳԵՔ ՄԲԻԱ
ՀԻՍ ՄԵՂԱՅԱՌՈՂՈՒԹԻՆ ՂՆՈՐԵՑ

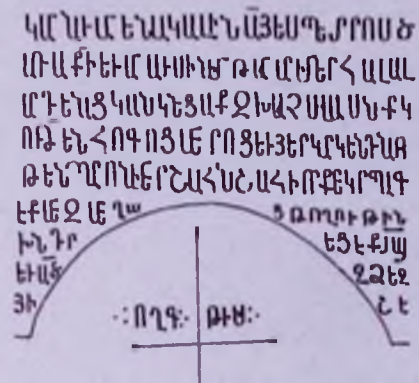

ԹՎԻՆ]: ՈՂԳ: (1244), ԵՍ՝ ԱՄՍՈՒԱՂԾԱՏՂՈՒՐ ՄԵՂՈՒ-
ՆԵ, ԾԱՌԱՅ ՄԵԼԾԻՆ ՀԱՅԱՆՀԱՅԻ, ԿԱԼՆԿԱԼՆԵՑ-
Ի ԶԽԱՉՍ Ի ԲԱՐԵԽԱԽՍ], ԻԱ ՀԱՄԻՆ ՀՈԳՈՅՆ ԵՒ ՅԵՐԿ-
ԱՐ ԿԵՆԱՅ ԻՆՉ ԵՒ ԻՍ ԱՂԲԵՐԱՅՍ, ԱՍԼԱՆԱՅ Ե-
Ի ԶՈՐԱՆԱՅ: ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԵՔ ՄԲ ԽԱ-
ՉԻՍ՝ ՄԵՂԱՅ ԹՈՂՈՒԹԻՆ ՀՆՈՐԴՅԵՑ-

ԵՔ ԵՒ ԱԾ   ԱԾ ՅԻՇԵԱՅ
ԶՉԵԶ Յ   ԵՒ ԾՆԱԻՂՆ՝
ԻՇԵ   ԶԱՍՈՒՍ-
ԱՄԵ   ԻՆ Զ
Ն: ՀԱՍ-
ԱԻՈՆ[ԻՆ]:

Ծանոթ. Օծունը, լինելով խոշոր և կարևոր կենտրոն, մշտապես գտնվել է պետական հողացույցության կենտրոնում: Վիճագիր արձանագրությունների հավաստումներով, հատկապես ԺՂ դարում, գյուղի իրավա-տնտեսական գործունեությունը կարգավորող վարչա-կառավարչական համակարգում կարևոր դեր են կատարել տեղում մշտապես գործող պաշտոնյաներից **ծեռնավորները**, որոնք, թվում է, սոսկ հարկապարտության ի հարաբերությունները համակարգող և հսկողներ չեն, այլ օժտված են եղել ավելի լայն իրավունքներով, զանազան վճիռներ կայացնելու կամ կասեցնելու իրավասությամբ: Այս դեպքում էլ **Աստուածատուր մեղուն**-ն նույնպես պետական հսկիչ պաշտոնյա է, որի օգտին գյուղացիներից գանձվում էին որոշ տուրքեր: Հինգերորդ տողի **Ջորանայ** անսովոր անձնանունը կարելի է ընթերցել նաև **Ջորանայ**: հորանակամարի աջ անկյունում խաչքարագործ վարպետի՝ **շինաղ Յամաունի (կամ Շամաունի)** հիշատակագիրն է, ինչ-որ անսովոր ձևակերպմամբ: Տեղում կան համանման պարզ ու հմտամշակ մի քանի խաչքարեր ևս, որոնք կարող են վերագրվել նույն վարպետին: Այս դեպքում ևս զրեքը մանր ու խառնիխուռն են, դժվարընթեռնելի:

618. ԽԱՉՔԱՐ. բակի արևմտյան մասում, մեծ և պարզ հորինվածքով, ձևավորված բազմաստիճան պատվանդանի վրա, ճակատին և խորանի շուրջ, 10 տող.

ԿԱՄԱՐ ԱՄԵՆԱԿԱԼԻՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՊԵՏՐՈՍ, Ծ-
 ԱՌԱՔԻԵԼ ԱՌՈՒՄԻՆ ԻՄ ԹԱՄԱՐ, Ի ՄԵՐ ՀԱԼԱԼ
 ԱՐԴԵԱՆՑ ԿԱՆԿՆԵՑԱՔ ԶԽԱՉՍ ՎԱՍՆ ՓՐԿ-
 ՈՒԹԵԼԱՆ ՀՈԳՈՑ ՄԵՐՈՑ ԵՒ ՅԵՐԿԱՐ ԿԵՆՂԱՆՈՒ-
 ԹԵԼԱՆ ՊԱՐՈՆԻ ՄԵՐ՝ ՇԱՀՆՇԱՀԻ: ՈՐՔ ԵՐԿՐԱԳ-
 ԵՐ՝ ՄԵՁ ՄԵՐԱՑ ԹՈՂՈՒԹԵԼԱՆ
 ԽՆԴՐԵՑԵՔ ՅԱՅ
 ԵՒ ԱԾ ԶՁԵՁ
 ՅԻՇԵ:
 :ՈՂԳ: (1244) ԹԻՍ:

Ծանոթ. Խաչքարը նույն Յամավոնի (Շամավոնի) ծեռքի գործն է և հորինվածքով, և ճարտարապետությամբ, բայց զրեքն այս դեպքում կանոնավոր ու պարզ են: Թիվը գրված է խաչքարագի կողքերին:

619. ԽԱՉՔԱՐ. մեծ և գեղաքանդակ, բակի արևմտյան մասում, ճախորդի հարավային կողքին, թիկունքին, 10 տող.

ՇԱՌՐՅԻՆ ԵՒ ՈՂՈՐՍ-
 ՈՒԹԵԱՄԲՆ ԱՅ ԵՍ՝ ԱՍՏՈՒԱԾԱՍ-
 ՈՒՐ ԵՒ ԱՍՈՒՄԻՆ ԻՄ ԽԱԹՈՒ-
 Թ, ԿԱՆԳՆԵՑԱՔ ՍԲ ՆՇԱՆՍ Ի
 ՎԵՐԱՅ ԳԵՐԵՁՄԱՆԱՑ
 ՄԵՐՈՑ՝ ԲԱՐԵԽԱՄՍ ԱՌ ՔԱ՝ ՈՐՔ ԵՐԿ-
 ՐԱԳԵՔ՝ ՅԻՇԵՍՁԻՔ
 ՁՄԵՁ ԱՌ ՔԱ ԵՒ ՔԱ ԸՁԻ
 ՇՈՂՔՆ ՅԻՇԵ ՅԻՐՈՒՄ
 ԳԱԼԸՍԵԱՆ: ԱՄԵՆ: ԹՎԻՆ ՀԱՅՈՑ: ԶԺԵ: (1266):

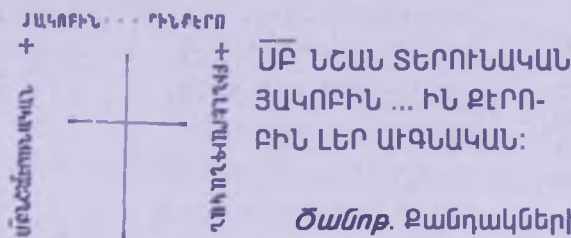
ՇԱՌՐՅԻՆ ԵՒ ՈՂՈՐՍ-
 ՈՒԹԵԱՄԲՆ ԱՅ ԵՍ՝ ԱՍՏՈՒԱԾԱՍ-
 ՈՒՐ ԵՒ ԱՍՈՒՄԻՆ ԻՄ ԽԱԹՈՒ-
 Թ, ԿԱՆԳՆԵՑԱՔ ՍԲ ՆՇԱՆՍ Ի
 ՎԵՐԱՅ ԳԵՐԵՁՄԱՆԱՑ
 ՄԵՐՈՑ՝ ԲԱՐԵԽԱՄՍ ԱՌ ՔԱ՝ ՈՐՔ ԵՐԿ-
 ՐԱԳԵՔ՝ ՅԻՇԵՍՁԻՔ
 ՁՄԵՁ ԱՌ ՔԱ ԵՒ ՔԱ ԸՁԻ
 ՇՈՂՔՆ ՅԻՇԵ ՅԻՐՈՒՄ
 ԳԱԼԸՍԵԱՆ: ԱՄԵՆ: ԹՎԻՆ ՀԱՅՈՑ: ԶԺԵ: (1266):

Ծանոթ. Ուշագրավ է 8-րդ տողի *զի* ստորադասական շաղկապի *ը* հնչյունի նախադրությունը (*ըզի*), որը տեղական բարբառին բնորոշ է, սակայն ընդգծված է Շիրակի խոսվածքում: 9-րդ տողում *յիրում* պետք է լիներ *յիրում* (= իւրում):

Խաչքարի խորանից վեր թռչունների, ցածում՝ ճակատ-ճակատի կենդանիների քանդակներ են: Աստվածատուրն և Խաթութը 1256 թ. նվիրատվություն են արել Օծունի տաճարին, պատարագաժամ ստացել:

ՅԻՇԵՍՋԻՔ բառի Ջ տառը փորագրված է Յ (աջ-ծախ) (խմբ.):

620. ԽԱՉՔԱՐ. ագուցված է արևելյան պարսպապատի մեջ, շրջանակներին.

Ծանոթ. Քանդակների և գրչության ոճը 13-րդ դարի է:

621. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. տափակ, տաճարի հարավային մուտքի առաջ, խրված գետնի մեջ, 5 տող.

... ՅԱՐՈ	... ՅԱՐ Ո—
ԿԻՏԱՆ	ԴԻ ... ՀԱՆ
ԿԻՍՏ	ԳԻՍՏ ...
ՈԼ	ԹՎԻՆ]
ՌԼԿ	ՈԼԳ (1584):

Ծանոթ. Պարզ է միայն թվականը՝ ՈԼԳ, իսկ մնացածը եղծված է:

622. ԽԱՉՔԱՐ. Տաճարից հարավ, պատվանդանի վրա: Քիվին և թևերի միջև, 3 տող.

[ԹՎԻՍ]:Ո:Ծ:Դ: (1205) ԿԱՆԳՆԵՑԻ ՄԲ
ԽԱՉՍ Ի ՓՐԿՈՒԹԻՆ
ՀՈԳՈ ԱԿՈԲԱ...

623. ԽԱՉՔԱՐ. Օծունի տաճարը շրջափակող պարսպապատի մեջ, հասարակ, անշուք քիվին, 2 տող (ԺՁ դար).

ՄԲ ԽՉՍ ԲԱՐԵԽԱԽԵԼ	ՄԲ ԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽԱԽՍ Է
ՄԼՆԻՆ	ՄԱՐԱՆԻՆ:

624. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. կոթողից մի փոքր արևելք, 4 տող.

ԱՅՍ Է ՇԻՐԻՄ ՍԻՄԵՕՆԱ ՃԳՆԱՅԼԶ ԳԵԱՅ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԳԵՂԱՄԱՑԻՈՅ ԿՐԿԻՆ
ՆՈՐՈԳՈՂԻ ՄԲ ԿԱՆԻՑՍ ՕՋՆՈՅ ԹՈՒՆ
ՈՍԾ (1801):

Դրատ. Շախկյան, Օծուն, 15:

Ծանոթ. Ստույգ չի վկայված գեղարքունիքցի վանահոր կատարածը, չի բացառվում, որ այն վերաբերի ծածկասալերին:

ԱՐԶԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԳՅՈՒՂԱՄԻՋՈՒՄ ԵՎ ՇՐՋԱԿԱՅՔՈՒՄ

625. *ԽԱՉՔԱՐ*. պարզ, գյուղամիջի աղբյուրի մոտ, քիվը քիվին, և քիկունքին 13 տող.

ՈՇԷ

[ԹՎԻՆ] ՈՂԷ (1228):

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ
ԵՄ ԳՈՒՆԴԵՆՍ,
Ի ՄՈՐԱՒԵՔՍ ԲԵՐ-
Ի ՁՄԻԼՍ, ՇԻՆԵՑԻ Ձ-
ՅՈԳԵՍՏՈՒՆՍ,
ԿԱՆԳՆԵՑԻ ՁԻՍ
ԿԵՆ
ԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՄԻՐՍՊԱ
ՍԱԼԱՐԻՆ ՇԱՅՆՇԱՅԻ
ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿ ՈՐԴՈՒՄ
ԿԱՆԱՆՉԻՆ ՈՐՔ ԵՐ-
ԿՐՊԱԳԵՔ ՅԻՇԵՑԵՔ
Ի ՔՍ

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ
ԵՄ ԳՈՒՆԴԵՆՍ,
Ի ՄՈՐԱՒԵՔՍ ԲԵՐ-
Ի ՁՄԻԼՍ, ՇԻՆԵՑԻ Ձ-
ՅՈԳԵՍՏՈՒՆՍ,
ԿԱՆԳՆԵՑԻ ՁԻՍ
[ՉՍ ՎԱՍՆ ԵՐԿԱՐ] ԿԵՆ-
ԴԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՄԻՐՍՊԱ
ՍԱԼԱՐԻՆ ՇԱՅՆՇԱՅԻ
ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿ ՈՐԴՈՒՄ
ԿԱՆԱՆՉԻՆ: ՈՐՔ ԵՐ-
ԿՐՊԱԳԵՔ ՅԻՇԵՑԵՔ
Ի ՔՍ:

Չրատ. Բժշկյանց, 82, Ավագյան, ՎԱԲ, 205:

Ծանոթ. Միտումնավոր երկատառ խաչքարը գյուղացիները կանգնեցրել են իր պատվանդանին: Մեջտեղի կոտրված մասի մեկ տողը լրացնում ենք ըստ Բժշկյանցի, որն օգտվել է Յոհան Ոսկերչյան քահանայի ծեռագիր տետրակից: Պահպանվում են որոշ տառերի ստորին ելունները:

4-րդ տողի *ՄՈՐԱՒԵՔՍ* տեղանուն է, հավանաբար՝ Մորուկներից:

5-րդ տողի *ՄԻԼ* բառի հարցում Ս. Ավագյանը հետևելով Հ. Մսերյանցին, ստուգաբանում է ուրարտերեն *pili* բառից և թարգմանում՝ ջրանցք, ջրուղի, խողովակաշար և աղբյուրի կառույց: Ապաքինող քաղցրահամ ջրի պատճառով, աղբյուրը ժողովրդի կողմից կոչվել է *Կենդանաբար*. այս մասին հպանցիկ ակնարկում են Ջալալյանցը (Ա, 90), Լալայանը (345), Ա. Շահինյանը (ՀՄԿՀ, 53):

Ա. Ավագյանը *ՄՈՐԱՒԵՔՍ*-ը վերծանել է *ԻՍ ՈՐԱՒԵՔՍ* (խմբ.):

626. *ԽԱՉՔԱՐ*. կանգնած է գերեզմանոցի եզրին, պարսպի մեջ, պատվանդանի վրա, քիվին 3 տող.

Կ ՈՂԷ ԵՍՍԱՐԳԻՍԿԱԿՆԵՑ
Ի ԶԻԱՆՍՆԱՏԱԿՆՈԳՈՅԻՆ
ՈՐՔԵՐԿԻՐԱԳԱՆԷՔՅԻՇԵՑԵՔԻՔՍ

[ԹՎԻՍ] ՈՂԷ (1228) ԵՄ ՍԱՐԳԻՍ, ԿԱԼԿԱՆԵՑ
Ի ՁԻԱՆՍ ՅԻՇԱՏԱԿ ՅՈԳՈՅ ԻՄՈՅ:
ՈՐՔ ԵՐԿԻՐԱԳԱՆԷՔ ՅԻՇԵՑԵՔ Ի ՔՍ:

627. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ*. տափակ, նույն գերեզմանատան մեջ, երեսին 2 տող.

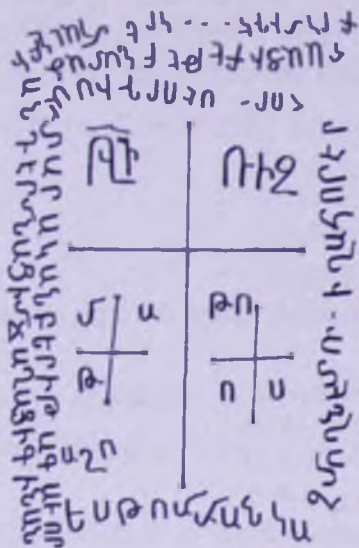
ՅՐ ԱԾ ՈՂԻՄԱՆ Ք ՅՈԳ
Ք ԶՏ

ՏՐ ԱԾ ՈՂԻՐՍ Ի ՄԱՆՈՒԷԼ ՔԱՅԱՆԱԻ ՅՈԳՈՅՆ:
[ԹՎԻՆ] ՁՅ (1521):

Ծանոթ. Տապանաքարի գլխին կանգնած է մեծ և գեղաքանդակ խաչքար՝ առանց արձանագրության:

628. ԽԱՉՔԱՐ. Մույն գերեզմանատան մեջ, շինված է ծակոտկեն քարից. ամբողջ մակե- ռեսին, նիստերին ու պատվանդանին գրված է խառնիխուռն, ուղիղ ու գլխիվայր տողերով, անվարժ գրչի ձեռքով: Խառնափնթոր գրվածքից մեջ ենք բերում, այն, ինչ պարզ է (Ս. Բ.):

ՄԲԲԱԵԻՆՍՈՐԻԿԻՆ

ԽԱՉՔԱՐ ԽԱՉՔԱՐ ԽԱՉՔԱՐ
ՄԵՐ ՈՒՋ Ս Ք
ՄԲԲԱԵԻՆՍՈՐԻԿԻՆ

Քիվին, 1 տող.

ՄԲ [ԽԱՉՍ] ԲԱՐԵԽԱԲԻՍՍՈՐԻԿԻՆ:

Խորանի գլխին, ծախ եզրին ու պատվանդանի վրա, գլխիվայր.

... ՈՐԴԻՍ ԱԻ-

ՏԱՐԱԿԱՆ ԲԵՐԻ ԹԱԳԱՒՈՐ

... ԱՐԱՑԻՔ ԷԹԷ ԲՆԱՐԱԾ

ԱՆԴԵՐ ՄՆԱՑ ԻՄ ՃԱՂԱԳԻ ԻԳԻՆ ԱՆ-

... ԿՐԵ ՄՇԱԿ...

Ի ՏԱՐԵՆԵՆ ՊԱՅԻ Ա (1) ՄՇԱԿ .. Բ (2)

ՉՈՂ ՋՈՒՐ ՈՒ ՏՈՒՆ: ՏՐ ԱԾ:

ՄԲ [ԽԱՉՍ], ԲԱՐԵԽԱԲԻՍՍՈՐԻԿԻՆ:

Խաչաթևերի գլխին.

ԹՎԻՆ ՈՒՋ (1576):

Փոքր խաչերի վրա.

ՄԱԹՈՍ,

ԹԱԹՈՍ:

Խորանի տակ և աջ եզրին.

ԵՍ ԹՈՒՄԱՆ ԿԱՋ

ՄՈՂ ԷՏՈՒ ԻՂԱՅՈՐԵՐ:

Ծանոթ. Խաչքարն անշուք է, անհամաչափ ու անարվեստ: Խաչաթևերի ուռուցիկ գա- մերի տեղում փոստրակներ են: Տողերի մի մասն ուղիղ է, մի մասը գլխիվայր, ոչ սկիզբն է հասկացվում, ոչ վերջը: Սորիկի բարեխոսությունը գրված է և՛ քիվին, և՛ պատվանդա- նին երկու դեպքում էր առանց խաչ բառի: Նման կրկնությունները տարածված են միայն Ջուղայի խաչքարերի հիշատակագրություններում:

Արձանագրության իմաստը լրիվ չի պարզվում. անտեր է (= *անդեր*) մնացել և *ճաղագի* (= ճաղակ) այգին, հողը, ջուրն ու տունը:

Ծախ կողմի երկրորդ տողում Ս. Սաղումյանի վերծանած ՃԱՂԱԳԻ բառը լուսանկարի ուշադիր զննությամբ կարողացվում է ճԱՂԱՑ (խմբ.):

629. ՓՈՒՆԻ ՏԱՃԱՐ. Մերձ Հարավային դրան ի կողմն արևելից»

Կամաւն Աստուծոյ եւ Վահրամ միայնակեացս ետու զիմ հայրենի սուրբ նշանն խաչ-
գունդ եկեղեցոյ...

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 91, 48, 250 ոսկյան, 94, 57:

Ծանոթ. Ջալալյանցն ու ևսլայանը խաչգունդ եկ եղեցու անվան տակ նկատի են ու-
նեցել Պունի տաճարը: Այս տեղեկությունը նր համիրավի հիմք է ծառայել տաճարը խաչ-
գունդ անվանակոչելուն: Մինչդեռ խաչգունդը քահանայի անունն է, որը 1216 թ. խաչ-
քար է կանգնեցրել եկեղեցու բակում:

ՀՈՌՈՄԱՅ

ՍՏՈՐԻՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆԱԽՈՒՄԲ

680. ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. Ներքուստ, հարավային մատուռ տանող մուտքի բարավորի
վրա. երեսով հյուսիս, 10 ոտղ.

Ի ԶՌՈՒՆՁՅԱՆՈՒՆՅԱՆՍԻՐՄԱՍԱ
ԼԱՐՁՕԱՔԱՐԷԹԻԻԱՆԵՇԻՆԵՅԱՔՁԵ
ԿԵՂԵՑԻՍ ԴՈՒԱՔՁԾԵՆՈՒԿՄԵՆՇԱՆ
ԻՍՎԱ ՆՄԵՐՅԵՐԿԱՐԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵ
ԵԻՄԵՐԵՆՈՂԱՅՆՏՈԳՈՅՆԱՐՆ ԵՆ
ԺԱՄ:Բ: ԱԻՐՁԱՄԿԻՆԱՄԻՐՄԱՍ
ԱԼԱՐՍԱՐԳՍԻՐ:Բ: ԱԻՐՅԱՅՏՆՈՒ
ԹԵՍԱՆ ԴԻՄՈՅ ՈՎ ՋԳԵՂԻՆԱՐ
ՆՈՒԿԱՄՁԺԱՄՆԻԱՓԱՆԵՆՆՁ
ՈՎ ԱԺԵՅԱՅԱՄ ԷՆ

Ի ԹՈՒԼԻՆ՝ ՈՒՆ (1187) ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ԵՍ՝ ԱՄԻՐՄԱՍԱ-
ԼԱՐ ՁԱՔԱՐԷ, ԵԻ ԻԲԱՆԷ, ՇԻՆԵՑԱՔ ԶԵ-
ԿԵՂԵՑԻՍ, ՏՈՒԱՔ ՁԾԵՆՈՒԿ ՄԲ ՆՇԱՆ-
ԻՍ: ՎԱՄՆ ՄԵՐ ՅԵՐԿԱՐ ԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԼԱՆ՝
ԵԻ ՄԵՐ ԾՆՈՂԱՑՆ ՀՈԳՈՅՆ ԱՌՆԵՆ
ԺԱՄ: Բ: (2) ԱԻՐ ՁԱՏԿԻՆ ԱՄԻՐՄԱՍ-
ԱԼԱՐ ՍԱՐԳՍԻ, Բ: (2) ԱԻՐ՝ ՅԱՅՏՆՈՒ-
ԹԵԼԱՆ՝ ՍԱՆԴԽՏՈՅ: ՈՎ ՋԳԵՂԻՆ ԱՌ-
ՆՈՒ ԿԱՄ ՁԺԱՄՆ ԽԱՓԱՆԷ՝ ՆԶ-
ՈՎԱԾ Է ՅԱՅ: ԱՄԵՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 98, 48, 36 [թերի և աղավաղված],
Ոսկյան, 94, 39:

Ծանոթ. Ջաքարյանների կողմից վանքին տված նվերը՝ *Ծենուկը*. ինչպես պարզվում
է 8-րդ տողի *ով զգեղին առնու* արտահայտությունից, գյուղ է: Սանդուխտը Սարգիս
Ջաքարյանի կինն է, Ջաքարեի և Իվանեի մայրը:

631. *Ս. ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ*. հյուսիսային մուտքի գլխին, Հիսուսի բարձրաքանդակի սնարքին, խոշոր տառերով.

ՅՍ ՔՍ:

Ծանոթ. Բարձրաքանդակն ինքնատիպ ստեղծագործություն է. Տերը բազմած է բուսազարդերի մեջ ակոսավոր վերնազգեստով, աջ վեր է պարզել քինության նպատակով, ծախով բռնել Սուրբ գիրքը: Աջքերը նշածն են, վզից կախված է կլոր մեղալիոն: Նման ոճի մի թևատարած, հասակով մեկ կանգնած հրեշտակի բարձրաքանդակ էլ կանույն մուտքից դեպի արևելք, պատի ստորին մասում:

632. *Ս. ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ*. հարավային պատին, ներքուստ, 5 տող.

ԹՎԻՆ :ՈԼԵ: (1186) ԵՍ՝ ԱՇՈՏ, ԳԵՑԻ Զ-
ՏԵՐՈՒՆԻ ԱՅԳԻՆ ԱՄԻՐՍՊԱՍԱ-

ԼԱՐ ՍԱՐԳՍԷ ԵՒ ԵՏՈՒ Ի ՍԲ ՆՇԱՆՍ, ՈՐ ԶԾ-
ԱՌԱՋԱՐԴՆ ԱԻՐՆ ԶԺԱՄՆ ԻՆՉ ԱՐ-

ՆԵՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ՝ ԴԱՏԻ ՅԱՅ :

Հրատ. Զալալյանց. Ա, 99, ՎՏ, 36 (համառոտված):

Ծանոթ. Թվականի մեկ տարով առաջ լինելը բացատրվում է նրանով, որ գրվել է աշխատանքների ընթացքում, իսկ շինությանը՝ ավարտից հետո (Ս. Բ.):

633. *Ս. ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ*. նախորդից ներքև, 6 տող.

ԷԿՍԱ	...ԷԿՍԱ
ԶԱՐԸ	...ԶԱՐԸ
ԾԱԾԻ	...ԾԱԾԻ
ԺԱՆԱ	...ԺԱՄ ԱՆԱ
ԱՆԷՍ	...ԱՆԷՍ
ՐԱԿՍ	...ՐԱԿՍ

Ծանոթ. Արձանագրության սկզբնամասը մնացել է հետագայում կցարկված զանգակատան պատի տակ: Կարելի է ամբողջացնել *զմեր, Աստուածածին, ժամ, խափանէ* բառերը:

634. *Ս. ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ*. հարավային պատի բեմին կից, ներքուստ, եղծված մնացորդ, 2 տող.

ԵՍ .....Է
ՏՈՒԱՔ ԱՄՏՈՒԱԾԱԾԻՆԱ....:

Ծանոթ. Ըստ երևույթին, նվերներ են տրվել Աստվածածին եկեղեցուն:

635. *Ս. ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ*. արևելյան պատի հյուսիսային մասում, մի քարի վրա, արտաքուստ, կիսաեղծ, 4 տող.

Ի ԹԻՒՆ :ՈՋԲ: (1233), ԿԱՍԱԻՆ ԱՅ ԵՍ՝ .....ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ
ՍԲ ՆՇԱՆԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒ ԶԻՍ ԳԱՆՉԱԳԻՆ .....ԵՒ ԵՏՈՒՆ
ԻՆՉ Ի ՏԱՐԻՆ :Բ: (2) ԱԻՐ ԺԱՄ ԶԱՄԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ....
ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ :ՅԺԸ: (318) ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅ ՆՁՈՎԱԾ Է:

636. **Ս. ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ.** արևելյան պատի հյուսիսային ամկյունում, արտաքուստ, մի քարի վրա, մնացորդ.

:ՈՅ: (1221) ԹՎ ԻՆ]...

637. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ.** գանգակատան մեջ, 1 տող.

ՎԱՔՆԱԱՆՇԵՆ ՈՐԻ ՎԱՐԴԱՆ՝ ԽԱՐԱԴԵՆԻ ՈՐԴԻ:

Ծանոթ. Ձանգակատունը կցված է Ձաքարե ամիրսպասալարի 1187 թ. կառուցած միանալ սրահին, ունի քառանիստ, ութ սյուներով ճոտոնդա: Առաջին հարկը ծառայել է դամբարան, ուր կան չորս հարթ սալատապանաքարեր, որոնցից միայն այս մեկն է արձանագրված:

638. **ԽԱՉՔԱՐ.** գանգակատանը կից փայտե սրահում, կոտրված, կոպտամշակ, քիվին և խաչարագին, 3 տող.

ՄԽՁԲԱ + ԵԻԾ
ՅՍ ԲՍ
ՎԱԳ ԵՊԿՆ

ՍԲ ԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽՕՍ
ՎԱԳԵ ԵՊԻՍ ԿՈՊՈՍ ԻՆ:
ՅՍ ՔՍ:

639. **ԽԱՉՔԱՐ ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ.** գանգակատան հյուսիսարևելյան գավիթ-սրահի մեջ, կանգնած պատվանդանի վրա.

: ՈԾ: ԿԱՆԳԵՅԷՃՐ
ՌԻՆԱԿԱՆՍ

[ԹՎԻՍ]: ՈԾ: (1201) ԿԱՆԳՆԵՑԱԲ ՏԷԷՐ-
ՈՒՆԱԿԱՆՍ:

Դրատ. Ձալալյանց. Ա. 93:

Ծանոթ. Այս պատվանդանի և թիկունքի արծանագրությունները ինքնուրույն վկայագրեր են. միմյանց լրացնելով ունեն առանձին բովանդակություն, ուստի դրանք ներկայացվում են առանձին թվահամարների ներքո:

640. **ԽԱՉՔԱՐ.** փոքր, տեղահանված, ընկած գավիթ-սրահի մեջ, քիվին և խաչերի արանքում.

ՍԲ ԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽՕՍ ՎԱՐԴԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ: ՅՍ ՔՍ:

Ծանոթ. Վերաբերում է ԺԵ-ԺԶ դարերին:

641. **ԽԱՉՔԱՐ ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ.** պատվանդանի հյուսիսային, արևմտյան և հարավային նիստերին, 9 տող.

ԺԵՍԱՌ ԱՔԵԱԼՈՐԻ ԻԳՐԻԳՐԻԲՆԱԿԵԱԼՆԻՏՈՎԱԵԻՍԻՆ ՇԱՆՍԵՐ
ՌԻՅԱՅՐ ԽԳԱՋԱԳԵԱՅԻՈՅՆՈՒԷԳՆԻՄԱՋԵՄԵԹԱՄԷ ՆՇԱՍՇԵՆ ԵՅԻ ԳԱԻԲՍԿԱԳ
ՆԵՅԶՏՐՈՒՆԱԿԱՆՆԵՐԱՎԱԿԵՐԹՆԵՐՆԵՐՈՅԱՄԱԿՈԳՈՅՆԵԳՐԵԱԿԱՆՔՐԿ
ՌՈՅՆՆԱՋՆԵՐ ՈՅԵՐՈՒ ԱՅՅ ԵԼՈՒՅՄԻԷՄԵՆԱԿԱՆ ԳԻՄԱԿՆԵՐՈՅԵՆ ԼՑ
ԻԱ Ա ՈՎԵ ԻԵՐՈՅԱՌԱ ՋՆՈՐՈՊԱՌԵՆԵՐԵՆԵՐ
ՋԱՆՈՐԱԿ ՆԻ Գ ՐԱՌՆՍՅԵՄԱՆՆԵՐՈՅՆԱՆԻԼԱՌԱՋՆՈՐԱՊԻՌԻ
ԻՍԼԱՄԱՅՆՍ ԻՆՎԱՔՍԻՐԵՅԱՋԱՌՄԻՍԻՐԹՈՅՆՈՒՆԻՑԱԿՈՒՋԻԵԿԵԼԵՑ
ԻՔՍԲԱՌԻԱԳՈՐԷ ԱՄԱՌԱՔԵԼԵՆԱՄԵԳՐԻԳՐՈՒՆԵԿԱԻՆԾԱՅԿԱԻԳՐՈՒՆԾ
ՈՐ ՋԱՅԳԵՄԵԿԱՋԹԱՆԻԱՓԱԵՆՋՈՎԱԾ ԷՅՄՅԱՆՆ

ԵՍ՝ ԱՌԱՔԵԼԱԼ, ՈՐՈՐԻ ԳՐԻԳՈՐԻ, ԲՆԱԿԵԱԼ ԸՆԴ ԴՈՎԱՆԵԼԱԻ ՄԲ ՆՇԱՆԻՍ, ԵՏ-
 ՈՒ Ի ԴԱՅՐԵՆԻ ԳԱՆՉԱԳԻՆ ԱՅԳՈՅՆ, ՈՐ Է ԳՈՒՆԴԱՆՑ, ԶԻՍ ԲԱԺԻՆՆ՝ Ի ՄԲ ՆՇԱՆՆ՝
 ՇԻՆԵՑԻ ԶԳԱՒԻԹՍ, ԿԱՆԳ-
 ՆԵՑԻ ԶՏԷ ԴՈՒՆԱԿԱՆՍ ԵՒ, Ի ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԾԵՐՈՒԹԵԼԱՆ ԻՄՈՅ, ԵՏՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿ
 ԴՈԳՈ ԻՄՈ ԵՒ ԳՐԱՒԱԿԱՆ ՓՐԿ-
 ՈՒԹԵԼԱՆՆ ԱՆՉԻՆ ԻՄՈ ՅԱՒՈՒՐՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԵԼԱՆ: ԱՐԿԻ ԵՒ ԶՄԱՏՆԱՐԿՆ, ՇԻՆԵՑԻ
 ՏԱԿՈՊԵՏՈՑ ԵՒ ԼՑ-
 Ի ԱՄԱՆՈԿ ԵՒ ԵՏՈՒ ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԼԱՆ ՍԱՄՈՒԵԼԻ: ԵՒ ԵՏՈՒ
 ԶՄԱՏՆԱՐԿՆ Ի ԳՐԱՏՈՒՆՍ ՅԵՏ ԱՆՑՄԱՆ ԻՄՈ: ԵՍ՝ ՍԱՆՈՒԵԼ, ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒԽՏ-
 ԻՍ, ԱՄԵՆԱՅՆ ՄԻԱԲԱՆԱԹՍ ԳՐԵՑԱՔ ԶԱՒՐ ՏԱԽՆԻ ՄՐԲՈՅՆ ՅՈՂԱՆՈՒ ԵՒ ՅԱԿՈԲՈ Ի
 Զ: Դ: (4) ԵԿԵՂԵՑ-
 ԻՔՍ :Բ: (2) ԱԻՐ ԽԱՂՈՆԷ, :Ա: (1) ԱԻՐ ԱՌԱՔԵԼԻՆ, :Ա: (1) ԱԻՐ ԳՐԻԳՈՐՈ ԱՐՆԵՆ: ԿԱՍ Ի
 ՄԵԾԱՑ, ԿԱՍ Ի ՓՈՔՈՒՆՑ
 ՈՐ ԶԱՅԳԻՆ ԽԷԷ, ԿԱՍ ԶԺԱՄՆ ԽԱՓԱՆԷ՝ ՆՁՈՎԱԾ Է ՅԱՅ: ԱՄԵՆ:

Դրատ. Զալալյանց, Ա, 93-94, ՎՏ, 45, Ավագյան, ՎԱԲ, 202:

Ծանոթ. Արձանագրությունը պայմանադրություն է՝ հաստատված Գրիգորի որդի Առաքելի և վանահայր Սամուելի ու միաբանության միջև: Առաքինը, միաբանելով (= բնակեալ) անձուկ պայմաններում գոյատևող հոգևոր կենտրոնին, կատարում է մեծագին նվիրատվություններ՝ դրանց դիմաց ստանալով չորս պատարագաժամ: Ընդ որում՝ Առաքելը նվիրում է *հայրենի գանձագին այգին* ու իր բաժինը, կառուցում է գավիթ (որն այժմ չկա), տնկում է խաղողի այգի (= *արկի եւ զմատնարկն*) և շինում *տակոպետոց*՝ ապահովելով սպասքով: Ինչպես նկատել է Ս. Ավագյանը, մատնարկ բառը մատենագրական աղբյուրներում չի հանդիպում, այլ միայն վիճաբար արձանագրություններում՝ «հոգևոր կենտրոններին տրված կալվածքների շարքում» և նշանակում է *խաղողի նորատունկ այգի*, մատղաշ շիվերից զգված այգի: *Տակոպետոց* անսովոր բառի իմաստը հեշտ է պարզել տվյալ կապակցության մեջ. *արկի եւ զմատնարկն, շինեցի տակոպետոց եւ լցի ամանով*. ուրեմն Առաքելը զգել է նորատունկ այգի, շինել է *տակոպետոց* (= տակառապետոց)՝ հնձան, գինետուն, մառան և ապահովել խաղողը ճգմելու, քամելու ամաններով, կավե և մետաղե սափորներով, գինին պահելու տակառներով, կարասներով: *Եւ լցի ամանով* երեք բառերը բաց է թողել Ս. Ավագյանը, իսկ *խաղողն*-ն (= խաթուն) կարդացել է *խաղողը*, որը պետք է որ Առաքելի մայրը կամ կինը լինի:

Հատկանշական է, որ հատկապես ծերության հասակում են մարդիկ հակվում զոհողությունների և նվիրատվություններով ջանում են ապահովել իրենց հիշատակն ու հոգու փրկությունը: Նման դեպքերում խոհափիլիսոփայական մտորումներով է բնութագրվում նրանց հոգեվիճակը, այստեղ՝ *ի ժամանակի ծերութեան իմոյ, ետու յիշատակ հոգո իմո եւ գրաւական* (= առհավետ հիշելու երաշխիք, կանխավճար) *փրկութեանն անձին իմո յաւուրն այցելութեան* (= Քրիստոսի գալստյան), իսկ հարևան Գողգոթավանքում ծառայություններ մատուցած Արևշահը ափսոսանքով մտորում է ... *ի յանգել ժամանակաց եւ ի կարծել աւուրքս...*:

Նախավերջին տողում ԽԱՂՈՆԷ անունը լուսանկարում, որից արված է գրչագիրը, կարդացվում է ԽԱՂՈՂԷ (խմբ.):

642. Նույն խաչքարի քիկունքին, 4 տող.

ՏԵՆՆԵ ԺԱՄ

ՈՂԵՑ ԱՋՈՂԱՓԿԵՐԱԻԷԾՆ

ՈՂԱՅՆԱՌՆԵՆ ԵՎ ՊԱՅԱՅՏԻ

ՐԵՆՆ

...ՏԱՐԵՆ ԺԱՄՆԱՐԵՆ

ՈՐԴԵՑ ՄԵՋ, ՈՐԴԱՓ ԿԵՆՂԱՆԻ Է ԾՆ-

ՈՂԱՑՆ ԱՌՆԵՆ ԵՒ ԱՂԱՎ՝ ՅԱՅՏԱՆՈՒԹԵԱՆՆԱՐԻ-

ՐԵՆՆ:

Հրատ. Ռուկյան. Գվ. 34-35:

Ծանոթ. Արձանագրության սկիզբը չի գրվել, քեև հասկանալի է՝ քարի վրա դատարկ տեղ կա: Առաջին բառը, քերես՝ տարին:

643. ԽԱՉՔԱՐԻ ԲԵԿՈՐ. ընկած Տերունական խաչքարի մոտ, քիվի տակ 2 տող.

...ՈՐԴԻ ԵՎԱԳՐ ՏԿԱՔ

...ՄԻԱՅՐԱՆՔԱՎ...

644. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. նույն տեղում, դազաղածև, վրան հեծյալ՝ ձեռքին բազե, 1 տող.

ԱՅՍ Է ԶԱՆԱԳԻՍՅԱՆ ՊԱՐՈՆ ԵՎԱՆԻՆ:

645. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. արևմտյան մուտքի կիսակամար բարավորի վրա, 8 տող.

ԹՈՒՆ: ՈԾ:

ՆՍՍԱՐԳԻՍԵՒԶԱՔԱԼԵՐԻ

ԻՔ ՅԱԿՈԲԱԽԱԼԵՆԱՎՅՐԱՐԸԻՆԵ

ՑԱԶԵԿԵՆԵՑԻՍՅԻՆԱԿԱԿՈՐԻ ՈՅ

ԱՐԻԶԱՅՐՈՒԹԵՍԱՆՈՒԷԼԵՄԵՐՈՒՆ

ԱՋԱՎՈՐԿԱՅԻՅԿԻՐԱԿԵՔՆԱՐԵՎ

ԵՂԵՆԱՅՍԺԱՆԱՎՅՐԱՆԵ: ՈՎԱՓԱԷ

ԴԵՐԻՍԱՅՐԱՎԵՐԵՆԱՎ

ԹՈՒՆ: ՈԾ: (1201)

ԵՍ՝ ՍԱՐԳԻՍ ԵՒ ՋԱՔԱՐԷ, ՈՐԴ-

ԻՔ ՅԱԿՈԲԱ, ԽԱԼԻՆԱ՝ ՄԱՅՐ ՄԵՐ, ԾԻՆԵ-

ՑԱՆՔ ԶԵԿԵՂԵՑԻՍ ՅԻՇԱՏԱԿ ԶՈԳՈՑ

ՄԵՐ Ի ԶԱՅՐՈՒԹԵԱՆՆԱՆՈՒԷԼԻ: ԵՒ ԵՏՈՒՆ

ՄԵՋԱՐԻՈՒՅԱՑԻՑ ԿԻՐԱԿԵՔՆ ՋՄԵՐ ԵՎ-

ԵՂԵՐՑՈՅՍ ԺԱՄՆ ՄԵՋ ԱՐՆԵՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝

ՂԱՏԻ ՅԱՅ, ՄԵՐ ԽՂԵԻ ՏԵՐ Է ԱՌԱՋԻ ԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց. Ա. 99. «Լուսն», 1897, 277, ՎՏ. 45 (կես մասը):

Ծանոթ. Ամիրսպասալարների 1187 թվականին կառուցված եկեղեցուց հետո սա-
վանքի ստորին համալիրի ստույգ թվագրված երկրորդ շինությունն է: Այս Սարգսի անու-
նով, թյուրիմացաբար, եկեղեցին կոչվել է Ս. Սարգիս:

646. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. արևմտյան մուտքի բարավորի շրջանակից վեր, որմնա-
խաչերի մեջ, արտաքուստ, 3 տող.

ԵՍ՝ ՍԱՐԳԱՐԵՍ, ԵՒ ԱՍՈՒՄԻՆ ԻՄ ԿԱՆԿՆԵՑԱՔ ԶԽԱՅՉԵՐՍ
Ի ԲԱՐԵԽԱԲՍՈՒԹԻՒՆ՝ Դ-
ՈԳՈՑ ՄԵՐՈՅ:

647. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. արևմտյան պատին, մուտքից հարավ, արտաքուստ, 9 տող.

ԹՌ ԵՆՈՂԹ:
ԱՆԿՆԱՅԵՍԵՐՈՍԿԱ
ՂԲԱՅՐԲՍԲԲԱՆԵՑԱՔԻՆՇ
ԱՆՍԵՆԵՐԵՆԵՐԻՆԱՂԵՐ
ՈՂՆԵՐԵՆԵՐՈՅԻՆՇՐԵՐԻՆ
ԻՄԵՆԱՅԵՐՈՍԿԱՌԱՔԱՅՍԻ
ՆԻՆԺԱՆՇԵՐՈՍԻԱՆԵՆՈՒՔԱ
ՆԵՐԱՑՂԱՅՍԵՐԵ
ԱՌԱՋԻԱՅ

ԹՈՒՄ : ՈՂԹ: (1230)

ԿԱՄԱՐՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՊԵՏՐՈՍ, ԻՄ Ա-
ՂԲԱՅՐԵՍ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ՄԲ ՆՇ-
ԱՆԻՍ, ԷՏԿԻ ԱՐԾԱԹԻ ԽԱՉ, :Ա: (1) ԱԻՐ-
ԿԱՄԱՐ ԴՈՂ: ԵՒ ՅԵՏՈՅ ԶԻՆՉ ՈՐ ԻՄ ԼԻՆ-
Ի՝ ՄԲ ՆՇԱՆԻՍ Է: ՊԵՏՐՈՍԻ ԱՌԱՔԵԼՈՅՆ ՏԱԻ-
ՆԵՆ ԺԱՄՆ ՊԵՏՐՈՍԻ ԱՐՆԵՆ: ՈՐ ԽԱՓԱ-
ՆԷ՝ ԻՄ ՄԵՂԱՅՍ ՏԵՐ Է
ԱՌԱՋԻ ԱՅ:

Դրատ. Ջալալյանց, Ա, 99, ՎՏ, 73 (խիստ կրճատ):

Ծանոթ. 5-6-րդ տողերի *եւ յետոյ զհնչոր իմ լինի՝ սբ նշանիս է* արտահայտությամբ
նկատի ունի, որ Պետրոսի մահից հետո նրա ունեցվածքը Ս. Նշան վանքին է պատկա-
նելու: Ջալալյանցն այս հատվածը բաց է թողել:

648. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատի արևմտյան եզրին, 6 տող.

ԿԱՄԱՆԱՅԵՍԵՐՈՒՂԻԿԱ
ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔԻՆՇԱ
Ն ԻՍ ԷՐՈՒՆԻՆՇԲԱԲԱ
ՆԲՍ:Ա:ՊԱՐԱԿԱՐԵՐ
ԻՐԱՆԵՆԱՅԵՐՈՍԻՆԱՅՆ
ՏԵՐԵ Դ:ՈՂԶ:

ԿԱՄԱՐՆ ԱՅ ԵՍ՝ ԶՈՒՆԴԻԿԱ,
ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ՆՇԱ-
ՆԻՍ, ԷՏՈՒՆ ԻՆՉ ՄԻԱԲԱ-
ՆՔՍ :Ա: (1) ՊԱՏԱՐԱԳ ՄԲ ԳԵՈՂԴԳ-
Ի ՏԱԻՆԻՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ԻՄ ՄԵՂԱՅՍ
ՏԵՐ Է: Ի ԹՎԻՆ՝ :ՈՂԶ: (1247):

Դրատ. Ջալալյանց, Ա, 99-100, ՎՏ, 91:

649. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատի կենտրոնում, վերևի մասում, արտաքուստ, 6 տող.

ՅՈՒՍՈՎԱՅԵՍԱՋԵՍՐԴԻՆՈՐԵՆԵՍՈՒՆԵՆԵՄԵՆԵՍ
 ՅԻՆԵՑԱՔ ՍԲՆՇԱՒԵՏԿԱՔՈՒՅՆԱՅԻՆԵԻՋՅԱՊՈՅՆԱԻ
 ԱՐՆՈՐԻՍԲՈՒՐՆԱՅԻՆ ԵՖԻՋԱՅԻՆԵԻՋԱՅԻՆ
 ԵՅԱՅՈՒՆԵՆԵԿԵՂԵՑԻՍՅԱՐԵՍՈՅԱԿԱՅԻՆՆԱՅԻՆ
 ԿԱՅԱՐԻՋԱՐԻՆ ԵՅԱՐԻՍՏԱՐԻՆ ԵՅԱՐԻՆ
 Ի ԹՎ: ԶԻԳ:

ՅՈՒՍՈՎԱՅ ԵՍ՝ ՍԱՍՆԵՍ, ՈՐՐԻ ԶՈՒՐԶԻՆ, ԵՖ ԱՍՈՒՍԻՆ ԻՍ ՍԱՍԲԱՆ, ՄԻԱ-
 ՅԲԱՆԵՑԱՔ ՍԲ ՆՇԱՆԻՍ ԵՖ ՏԿԱՔ ԶՈՒՇԱՅ ԱՅԳԻՆ ԵՖ ԱՅԼ ԱՐՐՈՅՆԱՅ: ԱՌ-
 ԱՅՆՈՐՐ ՍԲ ՈՒՆՏԻՍ ԶԱՅՐ [ՎԱՐԴԱՆ] ԵՖ ՄԻԱՅԲԱՆՔՍ ԸՆԿԱՎԱՔ ԵՖ ՏԿԱՔ ԶԱԲԵՏ-
 Ե[Ա]Յ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ԶԱՍԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՅԱՆՈՒՆ ՍՈՑԱ ԿԱՍԱՐԻ ՊԱՏԱՐԱԳՆ:
 ԿԱՍԱՐԻՋՔՆ ԱՐՐՆԻՆ ԱՅ ԵՖ ԽԱՓԱՆՈՐՔՆ ՂԱՏԻՆ ՅԱՅ:
 Ի ԹՎ[Ի]: ԶԻԳ: (1274):

Ծանոթ. Սասնեն վանքին է նվիրել Օծունում (= զՈՒԺՆԱՅ) ունեցած այգին:

650. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. արևմտյան պատին, մուտքից հարավ, արտաքուստ, 3 տող.

ԵՍ՝ ՄԽԻԹԱՐ, ԵՏՈՒ ԶԻՍ ԶՈԳ-
 Ո ԲԱԺԻՆ Ի ՍԲ ՆՇԱՆԱ: ԵՏՈՒՆ :Ա: (1)
 ԱԻՐ :Ը: (8) ԱԻՐԵՔԻՆ...

Ծանոթ. Նվիրատվական արձանագրություններում հաճախ հանդիպող *հոգո բաժին*, *հոգո պաշար*, *հոգո պատրաստ* արտահայտությունները նույնիմաստ են և հասկացվում են իր իրավասությանը ենթակա, իր կողմից տնտեսած միջոցների, ունեցվածքի, ինչքի, դրամի ինչ-որ մասը (կամ ամբողջը) հոժարությամբ նվիրաբերում եկեղեցուն՝ պատարագաժամեր ստանալու, հանդերձյալ կյանքում խաղաղություն վայելելու, հոգու անմահության ձգտումով:

651. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. ներսում, հյուսիսային պատին, 3 տող.

ԱՍԻ... ԻՐ ՔՂԱ...
 ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ԵՍ ... ՄԻԱ-
 ԲԱՆԵՑԱ...

Ծանոթ. Արձանագրությունը գրված է անվարժ գրչի կողմից: Տառերը խորը չեն փորվել և ամբողջությամբ չեն պահպանվել:

652. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատին, արտաքուստ, 4 տող

ԿԱՄԱՆԱՅ ԵՍԱԺԱՏՈՒՐ ԵՒ ԱՂԻՍԻՆՏԻԱՐ
ՈՒԹՍԲԱՆԵՑԱՔՆՇԱՍԵՐՈՒՄԻ ԴԵՆԿԱՆՍԵՐ
ՍԱՎԱՐԱՊԵՏԵՐ ԲԱՆԲԶՐԱՔԵՆՈՒՄԻ ԱՆԻՆԶԱԵՅ
ԱՍՏԱՏԵՑԱՔԱՆԵԱՅԵԿԵՂԵՑԻ ՍԿԵՍՆ ԱԾ

ԿԱՄԱՆ ԱՅ ԵՍ՝ ԱՄՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ԽԱՆԴ-
ՈՒԹՍ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ՄԲ ՆՇԱՆԻՍ ԵՒ ՏՈՒԱՔ :Խ: (40) ԴԵՅԵԿԱՆ: ԵՍ՝ ԳԵՐ-
ՍԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔ ԶԹԱԹԵՈՍԻ ՏԱԼԻՆ ԺԱՄՆ Է Դ-
ԱՍՏԱՏԵՑԱՔ ԶԱՍԵՆԱՅՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ, ԿԵՍՆ ԱՄՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԻՆ
ԵՒ ԿԵՍՆ ԱՄՈՒՍՆՈՅ ՆՈԱ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 100, ՎՏ, 239:

Ծանոթ. Արժանագրությունը մնացել է անավարտ, թեև քարի վրա ազատ տեղ կա: Վերջին տողը՝ Աստվածատուրից հետո մտքի զորությամբ լրացրել է Ջալալյանցը, որը թողնվում է անփոփոխ: Պարզ չի գրված *խանդուքի* անունը, որը Ջալալյանցը կարդացել է՝ *Կաթութայ*, ինչն անհարազատ է բնագրին:

Օծունի տաճարի ՉԵ – 1256 թ. մի նվիրագրում հանդես եկող Աստվածատուրի ամուսնու անունը *խաթութ* է:

Կարծում ենք, որ այստեղ էլ է ԽԱԹՈՒԹ (խմբ.):

653. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատին, արտաքուստ, 6 տող

ԵՍՍՄԵՓ ԵՒԲՈՅՐԻՄԱԷ
ԸՐԱՅԵՄՈՒՄ: ԴԵՅԵԿԱՆԻՅԱ
ՄՈՒՍՍ:ԵՍ ԱՅՐՎԱՐԱ
ՆԵՒԻՄԱԷ ԱԲՍՄՈՒՄԻՆ
ԱԲԱԶՄԱ:Բ:ԶԱ:Ա:ՍՄ
ԵՓԱ:Ա:ԱՂԸՐԱՅՆ

ԵՍ՝ ՍՏԵՓԱՆ] ԵՒ ՔՈՅՐ ԻՄ ԱՐԲ-
ԸՐԱՅ, ԷՏՈՒԱՔ[:Ձ:] (80) ԴԵՅԵԿԱՆ Ի ԺԱՄԱ-
ՏՈՒՆԱ: ԵՍ՝ [Յ]ԱՅՐ ՎԱՐԱՄ[Ն],
ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ, ՏՈՒԱՔ Ի Դ-
ԱՍԲԱՐՁՄԱՆ :Բ: (2) ԺԱՄ :Ա: (1) ՍՏ-
ԵՓԱՆԱ, :Ա: (1) ԱՐԲԸՐԱՑԻՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 100, ՎՏ, 239:

Ծանոթ. Ջալալյանցի գրքում արժանագրությունը խառնիխուռն և անիմաստ է տրված: Հատկացված գումարն արտահայտող **Ձ** (80) – տառը փոխված է երեսակալ քարերի կարի վրա, կոտորված է և երկմտելի: Երկու պատարագածամերի դիմաց սպասելի էր ևս (40) դահեկանի հատկացումը: Երկմտելի է նաև *Աղբըրաց* իգական անձնանունը, որի մի քանի տառեր ևս կիսաեղծ են, բայց անկարելի է *Մարիամ* ընթերցել՝ ինչպես վարվել է Ջալալյանցը: Այն կարելի է կարդալ նաև *Աղբրաց*: Վարդանի վանահայրության ժամանակը ժԴ կեսերն է:

654. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատին, արտաքուստ, նախորդից անմիջապես աջ, 7 տող.

Ե Ս ԴԵՂ ԱԷ ԱԴԻՍԻԷՏՈՒ
ԱԷԻԻԴԵՅ Ե ԿԱՍԻՍԲ ԵՄՇ
ԱՆԵՍՏԱՅՐՎԱԴԴԵՆՆԻՍԻ
Ա ԲԶ ՆՈՒԵԷԷԶ ՏԵԷՏԱԿ
ԶԱՄՆԱՍԻՄ ԵՑԱԲՈՒԼԻԱՒ
ԱՆԵՑ ԶԴԸ ԶԱՐԱՊԵՏԱՅՆԶՈ
Վ. ԱԶԵ

ԵՍ՝ ԴԵՂՍ ԵՒ ՍԷԻԴԱԹԻ ԷՏՈՒ-
ԱՔԻԻ: (20) ԴԵՅԵԿԱՆ Ի ՍԲ ԼԵ-
ԱՆՍ: ԵՍ՝ ՀԱՅՐ ՎԱՐՊԱՆ, ԵՒ ՄԻ-
ԱԲԱԼԱՅ, ՁԱՌԻՆԷ ԵՒ ՁՄԱՆԷ ՏԱԲԱԼԻՆ
ԺԱՄ ՀԱՄՏԱՏԵՑԱՔ: ՈՎ ԽԱՓ-
ԱՆԷ՝ ԵԺԸ: (318) ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ ՆԶՈ-
ՎԱԾ Է:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա., 100, ՎՏ, 240:

Ծանոթ. Ջալալյանցը եւ Սրաթի Լուուաք :ի: դեհեկան բառաշարքը կարդացել է եւ Սուրբս տուաք բառաստուն դահեկան, ես՝ հայր Վարդան-ը՝ Հայր վարդապետս: Վանա-
հայր Վարդանի անունը հանդիպում է 1245, Դեղինը՝ 1275 թ. արձանագրություններում:

Ս. Սաղումյանը առաջին տողում Դեղի ամուսնու անունը կարդացել է Սեւաթի, իսկ ծանոթության մեջ՝ Սրաթի: Լուսանկարում Ս տառից հետո մեկ տառատեղ կոտրված է, իսկ թ-ից առաջ որոշակի Ս- է (խմբ.):

655. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատի ստորին մասում, արտաքուստ՝ 3 տող.

ՀԱՄՈՒՄԱՅԱՅԱ
ԵԻ ԱԴԵԷՐԿԱՄՈՒՆԻԶԿԻ
ՍՍՆՈՎԵՆ
ԴԵԻՄՈՒԵՅՍԱԴԳՍԻ
ԻԿԶԵԱՅԴԻՄՆԵՆԱ

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ԱՅՄԵՐ ԳԻՐ Է ԹԱՄՐ ԴԵԽԻՍ ՈՐԴԵՑԱ՝ ՍԱՐԳՍԻ
ԵՒ ԱԴԲԷՐԿԱՆՍ, ՈՐ ՏՈՒԱՔ ԶԿԻՍՈՒՎԻ ԶԷՍ ԱՅԳԻՆ ՍԲ ՆՇԱՆ-
Ս՝ ՏՆՈՎՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա., 100, ՎՏ, 240:

Ծանոթ. Արձանագրությունը տեղ-տեղ ջարդված է ու եղծված, դժվարընթեռնելի և տարակուսելի: Գուցեն չի ավարտված՝ թեև տեղ կա:

Առաջին տողում, ԱՅՍ բառից հետո 7-8 տառատեղ եղծված է: Երկրորդ տողում կասկածելի է ԿԻՍՈՎԻ վերծանությունը (Վ տառին կցագրված է չի նշմարվում) (խմբ.):

656. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատի ստորին մասում, արտաքուստ, անավարտ, 2 տող.

Ե Ս ԴԵՐՈՍԵԷԱԴԻՆԸՄԱՐՄԻՄԱԷ
ՑԱՄԲՆՇԱԽՍԵԻՏՈՒՄԷ ԶԲՐ ՈՊ

ԵՍ՝ ՊԵՏՐՈՍ, ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԹԱՄԱՐ, ՄԻԱԲԱՆԷ-
ՑԱՔ ՍԲ ՆՇԱՆԻՍ ԵՒ ՏՈՒԱՔ ԶԲՐ...ԳՈ Պ...

Ծանոթ. Վերջը պետք է լինի տուաք զմեր հոգո պաշարն:

657. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատի հինգերորդ (ստորին) շարքի հարավա-
յին անկյունում, արտաքուստ, 6 տող.

ԵՍ .....
... ԶԻՄ ԶՈԳՈ Պ-
ԱՇԱՐՆ Ի ՍԲ ՆՇԱՆՍ Ե-
ՏՈՒ: ԶԱՅՐՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԶ-
Ա :Ա: (1) ՊԱՏԱՐԱԳ ՏՈՒԱԶ ԱՆՍՈՒԱ]Ծ-
ԱԾՆԻ ՊԱՅՈՑՆ:

Ծանոթ. Զորորդ տողում վանահոր անվան փոխարեն գործածված է *Չայր* պատվա-
նունը:

658. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատի հինգերորդ շարքում, անմիջապես նա-
խորդին կից հյուսիսից, 6 տող.

ԵՍ՝ ԱՌԱՔԷԼ՝ ՄԻԱԲ-
ԱՆԵՑԱ ԵՒ ՏՈՒԻ :Է: (7) ՂԱՅԵԿԱՆ, ԽՈՇՈՌՆՈՅ
ԵԳԻՆ, :Ա: (1) ԵԶՆ, ԵՒ ՏՈՒԻՆ ԻՆՁ
ԶԿՐԿՆՈՋԱՏԿԻՆ ԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑ-
ԻՔՍ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ :ՅԺԸ: (318)
ԶԱՅՐԱՊԵՏԱՑ ՆՁՈՎԱԾ Է: ԱՄԷՆ:

Ծանոթ. Նվիրագրի եղծված մասերը վերականգնվում են բւսվարար հավաս-
տիությամբ: *Խոշոռնին* (= Խոժոռնի) գտնվում է վանքից բավականին հյուսիս, ներկայիս
հայ-վրացական սահմանագլխին: Առաքել անվան ճշտությունը կասկածելի է:

659. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. նախորդին կից, աջից, երկու քարերի վրա, լրիվ հող-
մահարված, 6 տող.

Ի ԹԻԻՆ ԶԱՅՈՑ ԶԻ (1271)....
.....
.....
.....
..... ՂԱԶԱՐՈՒ.....
.....

660. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատին, նախորդից աջ, 4 տող.

[ԿԱՍՄԱՆ ԱՅ] ԵՍ՝ ԱԼԱՔՍԻՈՍ ԵՒ ԵՂԲԱՆՅՐ ԻՄ ՎԱԶԵ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱԶ
ՍԲ ՆՇԱՆԻՍ ԵՒ ՏՎԱԶ ԶՄԵՐ ԶՈԳՈ ՊԱՇԱՐՆ:
ԶԱՅՐՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ՄԵԶ ԺԱՄ Ի ԶԱՏԻԿՆ. :Ա: (1) ԻՆՁ ԵՒ
:Ա: (1) ԻՄ ԵՂԲԱՅՐ ՎԱԶԷԻ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ԻՄ ՄԵՂԱՑՍ ՏԵՐ Է ԵՒ ՅԱՅ ՂԱՏԻ: ԱՄԷՆ:

Ծանոթ. Գրված է երկու քարի վրա, սկզբնամասերը եղծված են: Պատարագածամերը
հստակ չեն կարդացվում:

661. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատի երրորդ շարքի միջին մասում, 5 տող.

ԵՍ՝ ԳՈՒՆԴՇԱՅ ԵՖ ... [ԳԱՆՁԱԳ]
ԻՆ ԱՅԳԻՆ Ի ՍԲ ՆՇԱՆԻՍ ...
ՀԱՅՐՍ ԵՖ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ...
ԱՔՈՒՇԵՑ ՍԲ ՄԵՆ ..... ՈՐ
ԽԱՓԱՆԷ՝ :ՅԺԸ: (318) ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑ ՆՁՈՎԱԾ Է:

Ծանոթ. Նույնպես գրված է երկու քարի վրա, երկրորդի գրերը գրեթե բոլորովին քայքայված ու անընթեռնելի են:

662. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան երրորդ շարքի հարավային անկյունում, կիսանդ, 4 տող.

... ՍՊ ԵՍ Հ-
... ԵԲԱԲՆ: ՈՎ Խ-
ԱՓԱՆԷ .....
.....

Ծանոթ. Գրված է չորս քարի վրա, որոնցից միայն երկրորդի վրա են պահպանվել այս մի քանի տառերը:

663. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատի ամենավերին շարքի վրա, արտաքուստ, կիսանդ, 4 տող.

[ԿԱՄԱՆ ԱՅ ԵՍ] ... ԵՖ ԾԵՂԱԴՐՈՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ...
[ՊԱՇԱՐՍ] ՍԲ ՆՇԱՆԻՆ ԵՖ ... ՍՊԱՍԱԴՈՐՔ ՍՈՐԱ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ
ԻՆՉ Ի ՏԱՐԻՆ :Բ: (2) ԱԻՐ ԺԱՍ ԶՍԲ ... ԶՈՆ ՎԱՍՆ ԻՄ ԵՂԲԱԴՐ...
ԿԱՍ [ՈՎ] ԽԱՓԱՆԷ ՅԺԸ (318) ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑ ՆՁՈՎԱԾ Է ԵՖ ԻՄ ԽՂԾԻՍ ՏԵՐ Է:

Ծանոթ. Փորագրված է եղել երեսպատման 7 քարերի վրա, մեծապես քայքայվել. հողմահարվել է և ներքևից հնարավոր չէ կարգին կարդալ: Այս տարբերակն էլ խիստ պայմանական է:

664. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատի երկրորդ շարքի վրա, արտաքուստ, կիսանդ, 3 տող.

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ... ՂԵՐԻՍ ՈՐ ԷՍ ... ՎԵՐԸՍՏԻՆ ՆՈՐՈԳԵՑԱՔ ...
ԵՏՈՒԱՔ ԶՍԲ ԿԻՐԱԿ ... ՀԱՅՐ ՎԱՐՂԱՆ ... ԱՄԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՏՎԱՔ ...
ՇԱԲԱԹՆ ԱԻՐՆ :Բ: (2) ... ՏՈՒԱՆ ՄԵՁ Ի Կ ... :ՅԺԸ (318) ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑ ՆՁՈՎԱԾ Է Ի
ԹՎ ԻՍ]: ՈՂԴ (1245):

Ծանոթ. Հասկացվում է, որ գրվել է Վարդան առաջնորդի օրոք, և եկեղեցին նորոգվել է վերստին:

665. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատի երրորդ շարքի հյուսիսային անկյան մոտ, նախորդից հետո, 5 տող.

... ԱՍՈՒՍԻՆ ԻՄ ...
ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ԵՒ ՏՈՒԱՔ
... Ի ՄԲ ՆՇԱՆ-
Ս ..... ՄԻ ԱԻՐ
.....

666. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատի չորրորդ շարքի ամբողջ երկարության վրա, 6-րդ տողը ցածր շարքի վրա.

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՄ՝ ԲԱՐՍԵՂ ԵՒ ... ՈՐԴԻ ԻՄ ... ԻՇԽԱՆԱՑ ԱԻՏ ՈՒ ԻՄ ՀԱՅՐ
ԱՆՏՈՆ, ՏՈՒԱՔ :ԺԸ: (18) ԴԵՀԵԿԱՆ ՀՈՈՈՄԱՅՐԻ ... ՄԲ ՆՇԱՆՍ ԻՄ ՀՈԳՈՅՍ ՓՐԿՈՒ ԹԵՂԱՆ
... ՄԵՐ ԿՈՐԸՍՏԵԱՆ ..... ՅԱՅՍ ՏԵՂԱՅՍ ՀԱՆԵԼ .....
ՈՒՆԻ ՏԱՐԻՆ ԶՄԲ ՆՇԱՆՍ ՅԺԸ (318) ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ ՆՁՈՎԱԾ Է ԵՒ ՀԱՅՐ ՍԱՆՈՒԷԼ
ԵՒ ԵԿԵՂԱՅՑԻՔ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ԴԱՏԻ ՅԱՅ ... ԶԿԻՐԱԿԷՆ ԿԱՏԱՐԵԼ ԱՆԽԱՓԱՆ ԵՒ
ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ: ԱՄԷՆ:

Ծանոթ. Հոր՝ Սամուելի անվան առկայությունը թույլ է տալիս արձանագրությունը թվագրել ԺԳ դարի սկզբով:

667. «ՍԱՐԳՍԻ» ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատին, եղծված արձանագրություն, վերծանվում է միայն մի բառ.

... ԷՏՈՒ ...

668. նախորդից վերև, եղծված.

ԿԵ ... ԶՍՈ ... ԱՅ ԵՒ ՄԱՄ ...

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ

669. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. Ա. Նշան եկեղեցու մուտքի կողքին.

ԹՎ ԻՆՂԼԵ (1286):

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 94:

Ծանոթ. Այս թվականը վերաբերում է մի արձանագրության, որը մնացել է ավելի ուշ ժայռին կից կառուցված եկեղեցի-զանգակատան պատի տակ: Երևում են նաև արձանագրության վերջին տառերը, որոնք իմաստ չեն կազմում:

670. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. նախորդին կից հյուսիսից, 10 տող.

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՄԱՐ-
ԵՍ, ՄԻԱՅԲԱՆԵՑԱՅ Ի
ՍԲ ՆՇԱՆՍ, ՍԲ ԳՐԻԳՈՐՈՅ ՊԱ-
ՅԱՐԱՆՆ ԶՈՒԳԵՑԻ: ՅԱՅ-
Ր ՊԱՆԴԱԼ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ, ՅԱՍՏԱՏԵՑԱՔ
ԳՐԻԳՈՐԻ ԱԿՈՎԱՆԴԵՑՈՅՆ ՏԱԲԵԻՆ :Ե: (5) ԺԱՄՆ
ԶԱՄԵՆԱՅՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝
ԴԱՏԻ ՅԱՅ ԵՒ ԿԱՏԱՐԻ-
ՉՔՆ ԱԻՐՅՆԻՆ Ի ՏԷ
ԹՎ ԻՆ | :ՉԽԱ: (1292):

Չրատ. Զալալյանց, Ա, 94, 4Տ, 128, Ոսկյան, ԳՎ, 35:

Ծանոթ. Զալալյանցը նախորդ արծանագրության թվականը վերագրել է սրան, իսկ ՉխԱ-ն բաց է թողել:

Երկրորդ-երրորդ տողերում՝ ՍԲ Գրիգորոյ պահարանն զուգեցի արտահայտությունից կարելի է եզրակացնել, որ Հռոմայրի վանքում, հատուկ մասնատուփում (= պահարան) պահվել են Գրիգոր Լուսավորչի սրբագործված մասունքները, որոնք արծաթով, ոսկով կամ ակնեղենով զարդարել է (= զուգեցի) Մարեմը:

671. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. նախորդից հյուսիս, 12 տող.

ԿԱՆԱՅԵՄԸՂՈՅՄԿՍ
ԴԱԶԵՑԱՄԻՆԸՍԵՆՈՒ
ԶԵՅՈՒՊԱՇԱՆԵՅԱՅՈՒ
ՍԱՄԵԼԵՆԱԹՅ
ԷՆՎԱՔՄԵՂՈՒ
ՀՆԻՇԱՆԱՆ
ԶԱՆԱՅՆԵԿԼԵ
ՅԻՄՊԱՆԱՆԵ ԼՈՅ
ՍԿԱՆԵՄԵՆԱԹՅԱՆ
ՀԱՅՈՒՆԱՅՆԱՆԸՈՒՄԵՆԱՆ
:Ա: ԺԱ: ...
ՇՐԵԱՐԱՆԻ
ԱՅՆԷ

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՔԱՐՉ ԼՈՅՄԻԿՍ,
ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՍԲ ՆՇԱՆԻՍ ԵՒ ԷՏՈՒ
ԶԻՄ ՀՈԳՈ ՊԱՇԱՐ: ԵՒ ՅԱՅՐՍ՝
ՍԱՆՈՒԷԼ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ,
ԷՏՎԱՔ ՍԲ ԽԱՉԻՆ
ՀԻՆԳՇԱԲԱԹ ԱԻՐՆ
ԶԱՄԵՆԱՅՆ ԷՎ ԵՂԷ-
ՑԻՔՍ ՊԱՏԱՐԱԳԵՆ ԼՈՅ-
ԱԿԱՆ ԵՒ :Ա: ԻՎԱՆԵԻՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ :ՅԺԸ: (318)
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ ՆԶՈՎԻ, ԻՄ ՄԵՂԱ-
ՑՍ ՏԷ | Ի Ե ԱՌԱԶԻ
ԱՅ:ԱՄԵՆ: :Ա: ԺԱՄ ԶԷԲԵԹԻՆ:

Չրատ. Զալալյանց, Ա, 94, 4Տ, 128, Ոսկյան, ԳՎ, 35:

Ծանոթ. Սամուել առաջնորդի անունը մի քանի անգամ հիշատակվում է վանքի արծանագրություններում, որոնցից մեկը ՉԼԵ – 1286 թվից է: Ըստ երևույթին, Ձեբեթին տրված պատարագաժամը մոռացվել է գրվել իր տեղում և ավելացվել է վերջում, մանր տառերով: Քարծ Լոյսիկս արտահայտությամբ պետք է քոսա, ցանցառ մորուքավոր հասկանալ ու նաև, ինքնանվաստացմամբ՝ թերզարգացած (եթե իզական է):

Զալալյանցը մի շարք սխալներից ու կրճատումներից բացի, Քարծ Լոյսիկս կարդացել է Մարկ լուսիկս, 5-րդ տողի էտվաք սբ խաչին բառերը՝ տուան սուրբ Կուրդի:

672. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. նախորդից հյուսիս, 18 տող.

ԵԾՅՈՅՈՎԱՅ
ԱԾԵՄՆՇԱՍԻՄ
ՍԻՅԱՄԻԱՍԱՆԵՆԻՅԱՍԱՄ
ԱԿԱՅՈՒՆԵՆԻՅԱՄԱՎԱՐԱՄ
ՐԻՄԻՆԵՉՆԵԱՐԴՆԵՔԱ
ՅՐՅՈՂԱՆԵՍԵՄԱԲԱՄՔԱ
ՏՈՒԱՔ: ՉՅԻՆԱՆՅԱ
ՌԱՔԵՇԱԲԱՐՆԱՐՆ
ՅՈՎԱՅՈՒԿՐԱՄԵՆ
ՏԱՆՉԱՄԵՆԱՅՆ
ԷԿԵԴԵՏԻՔՍՈՐՔՍՊԱՏ
ԱՅՁԱՄԱՄԻՉԲ
ԱՐԿՆԻՆՅԱՅԵԱ
ՓԱՂՂՔՆԱՄԵՍԷ
ՆԻՄԷ: ՅՈՂՄԻ
Է ԱԵՇԵՔՐՐ
ԴՈՅՆ
ՉԴԵՍԲ

ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ Յ-
ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ՄԲ ՆՇԱՆԻՍ, ՄԻԱԲ-
ԱՆԵՑԱՐ ՀԱՍԱՆ ԵՒ ԵՏ ՀԱՍԱՐ-
ԱԿԱՅ ՏՈՒՆ, ԵՐԵՔ ԱՐԱՎԱՐ Ա-
ՐՏ, ՄԻՆ ԵՁՆ: ԵՒ ԱՐԴ ՄԵՔ՝ ՀԱ-
ՅՐ ՅՈՂԱՆԵՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔԱ,
ՏՈՒԱՔ ԶՅԻՆԱՆՅԱ Ա-
ՌԱՅԻ ՇԱԲԱԹՆ ԱՐՆ
ՅՈՎԱՆՈՒ ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ
ՏԱԻՆ ԶԱՍԵՆԱՅՆ
ԷԿԵԴԵՑԻՔՍ՝ ՈՐ ՔՍ ՊԱՏ-
ԱՐԱԳԵՆ: ԿԱՏԱՐԻՉՔ
ԱՐԿՆԻՆ ՅԱՅ ԵՒ ԽԱ-
ՓԱՆՈՂՔՆ ՊԱՏԵՍՑ
ԻՆ Ի ՏԷ: ՔՍ ՈՂՈՐՄԻ
ԽԱԼԲԱՇԻՆ ԵՒ ԻՐ ՈՐ-
ԴՈՅՆ՝
ՉՈԵՍԲ:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա. 94-95, 4Տ. 240, Ոսկյան, Գվ. 35-36

Ծանոթ. Երրորդ-չորրորդ տողերի «*հասարակաց տուն*» արտահայտությունը հարկ է հասկանալ հասարակական կարիքների համար օգտագործվող շենք, հյուրատուն, եկող-գնացողների, ասպնջական հյուրերի հանգրվան և այլն:

Ջալալյանցը սրբագրել է յուրովի, *եւ ետ հասարակաց տուն, երեք արավար արտ* հատվածը իր գրքի մեջ է ներմուծել՝ *և ետ հասարակաց տաւնին երեք արավար արտ*, բաց է թողել վերջին երեք տողերը: Պատարագածամերը տրվել են *զյինանցն առաջի շաբաթն արն*, այսինքն զատիկ-հոգեգալուստ 50-օրյա Մեծ պասի Նոր կիրակի (կրկնագատիկ) օրը: Հավանաբար վերջին՝ *չոեսի* բառը ծածկագիր է, փոխարինագիր ծածկագրով այն կարդացվում է ՀԱՐԲԱ (= *իր որդոյն՝ Հարբա*):

Դատելով լուսանկարից՝ ԽԱԼԲԱՇ անունը ճիշտ կլինի կարդալ ԽԱԼԲԱՇ (խմբ.):

673. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. նախորդից հյուսիս, 9 տող.

ԹՎԻՆ՝ ՉԼԵ (1286):
ԿԱՍԱԻՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՊԱՐՈՆ ՇԱՅՆԵԿԱՅ,
ԻՍ ՇՆՈՂՈՐ ՏԻԿԻՆ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ՄԲ ՆՇ-
ԱՆԻՍ ԵՒ ՏՎԱՔ ԶՄԵՐ ՀՈԳՈ ՊԱՇԱՐՆ: ԵՒ
ՀԱՅՐ ՊԱՆԴԱԼ, ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔԱ, ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ
ԹԵՈՂՈՍԻ ԹԱԳԱԲՈՐԻՆ ՏԱԻՆԻՆ ԺԱՍՆ ԶԱՍԵՆԱՅՆ
ԷԿԵԴԵՑԻՔՍ ՔՍ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ ՊԱՐՈՆ ՇԱՅՆԵԿԷ:
ԱՍԵՆ ԻՐԱՎՆ ԼԻՆԻ ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ՈՒԴԱՒ ԵՒ ԿԱԵՆԻ ՄԱՍՆԱ-
ԿԻՑ Է:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա. 95, 4Տ. 128, Ոսկյան, Գվ. 95:

Ծանոթ. Ջալալյանցի վերծանությունը թերիմաստ է. *ես՝ պարոն Շահնեկայ, իմ Շնոհոր տիկին, միաբանեցաք սբ Նշանիս եւ տվաք զմեր հոգո պաշարն* կարդացել է՝ *ես Պարոն Շահեկին Աստուծոյ շնորհին միաբանեցայ սուրբ Նշանիս և ետու զիմ հոգւոյ պաշարն* և այլն:

674. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. նախորդից հյուսիս, 7 տող.

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՈՍԿԻՍ, ՄԻԱ-
ՅԲԱՆԵՑԱ ԶՈՌՈՍԱՅ-
ՐԻ ՄԲ ՆՇԱՆԻՍ, ՏՎԻ :Ծ: (100) ՍՊԻՏԱԿ]
ԵՒ ԶԻՆՉ ԱՅԼ ԶՈԳՈՅ ՊԱՇԱՐ՝
ԿԱՅՐ: ԵՍ՝ ԶԱՅՐ ՊԱՆԿԱԼ], ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱՅԲ-
ԱՆՔԱՍ, ԶԱՍՏԱՏԵՑԱՔ Զ:Ժ: ԵՒ :Բ: (12)
ԱՌԱՔԵԼՈՑ ՏԱԻՆԻՆ ԺԱՄՆ ԱՆԽԱՓԱՆ:

Դրատ. Զալալյանց, Ա, 95, 4Տ, 128, Ոսկյան, Գվ, 36:

Ծանոթ. Զալալյանցը *Ոսկիս* ընթերցել է *Ասկիս*, վանահոր անունը՝ *Սամուէլ*, որը *Պանդալի* ժամանակակիցն է և հիշատակված է 1286 թ. մի նվիրագրում: Իսկ 3-4-րդ և վերջին տողերի տվի :Ծ: սպիտակ եւ զինչ ալլ հոգոյ պաշար կայր ու Զ:Ժ: եւ :Բ: Առաքելոց տաւնի ժամն անխափան կարևոր հատվածները համապատասխանաբար տուք հարիւր սպիտակ զիմ հոգւոյ պաշարն և զեօրանասնից երկու աւուրքն, ո՛վ սոցա ժամն խափանէ նզովս առցէ ձևակերպումներում: Ի դեպ, 12 առաքյալների՝ Ժ եւ Բ, իրականում զրկված է Զ եւ Բ:

675. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. նախորդից հյուսիս, 7 տող.

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍ՝ ԲԱՐՍԵՐԱ, ԵՒ ԱՍՈՒՍԻՆ Ի-
Մ ԹԱՄԱՐ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ՄԲ ՆՇԱՆԻՍ ԵՒ ՏՎԱ-
Ք ԶՍԵՐ ԶՈԳՈ ՊԱՇԱՐՆ]: ԶԱՅՐ ՊԵՏՐՈՍ, ԵՒ ՄԻ-
ԱԲԱՆՔԱՍ, ԶԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ՅԱՅՏՆՈՒԹԷԱՆ]
:Ը: (8) ԱԻՐԷՔԻՆ :Դ: (4) ԱԻՐՆ ԶԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑ-
ԻՔԱ ՊԱՏԱՐԱԳՆ ՄԵՉ ԱՌՆԵՆ ԱՆ-
ԽԱՓԱՆ ԹՎԻՆ] ԶՅԸ (1329):

Դրատ. Զալալյանց, Ա, 95, 4Տ, 239, Ոսկյան, Գվ, 36:

676. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. նախորդից հյուսիս, 9 տող.

ԹՎԻՆ] ԶԼԵ (1286):
ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ ՅԱՆՏՈՒԱ] Ծ[ՈՅ] ԵՒ ՄԲ ՆՇԱՆԻՍ,
ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՆ ՎԱՐՅԱՍ ԵՒ ԱՍՈՒՍԻՆ
ԻԻՐ ՍՈՓԻ, ԵՒ ԷՏՈՒՆ ԶԻՐԵՆՑ ԶՈԳՈՅ
ՊԱՇԱՐ. ԵՒ ՄԵՔ՝ ԶԱՅՐ ՍԱՆՈՒԻԷԼ ԵՒ ՄԻԱԲ-
ԱՆՔԱՍ ԶԱՍՏԱՏԵՑԱՔ ՄԲ ԽԱԶԻՆ :Գ: (3)
ՇԱԲԱԹԻՆ ԱԻՐՆ ԶԱՄԵՆԱՅՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔԱ
ԺԱՄՆ ՎԱՐՅԱՍԱ, ԿԷՍՆ՝ ՍՈՓԷ ԱՌՆԵՆ ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝
ԴԱՏԻ ՅԱՅ ԵՒ ԿԱՏԱՐԻՉՔ ԱԻՐՅՆԵՍՑԵՆ Ի ՏԷ:

Դրատ. Զալալյանց, Ա, 96, 4Տ, 128, Ոսկյան, Գվ, 36-37:

Ծանոթ. Վանքի առաջնորդներից Սանուիէլ Ա գործել է ԺԳ դ. սկզբում, որի անունը հիշատակվում է 1201 և 1206 թթ. արձանագրություններում, իսկ հայր Սամուէլ Բ վանա-հայրությունը վկայված է 1286 թ. նվիրագրերում, որին հաջորդել է հայր Պանդալը:

677. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. նախորդից հյուսիս, 5 տող.

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՈՎԱՆԷՍ ԵՒ ԱՄՈՒՄԻՆ ԻՄ ԽԱԹՈՒՆՍ, ԵՒ ԶԱԶԱՐ,
ՄԻԱԲԱՆԵՑԱԶ ՍԲ ՆՇԱՆԻՍ ԵՒ ՏՎԱԶ ԶՄԵՐ ՀՈԳՈ ՊԱՇԱՐՆ: ՀԱ-
ՅՐ ԽԱՅՉԱՏՈՒՐ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԶ ՅԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ԶՆԻԿՈՂԱՌՍԻ ՏԱԻՆԻ ԺԱՄՆ
ԶԱՄԵՆԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻԶՍ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ՂԱՏԻ Յ ԱՅ ԵՒ ԿԱՏԱՐ-
ԻՉԶԵՆ ԱԻՐՀՆԻՆ Ի ՏԷ, ԹՎ[ԻՆ]: ԶԿԵ: (1316):

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 96, ՎՏ, 100 (համառոտած), Ոսկյան,
Գվ, 37, «Լրաբեր», 1978, 4, 64:

Ծանոթ. Զալալյանցը առաջին տողի *ես՝ Ովանէս եւ ամուսին իմ Խաթունս և Զաքար*
կարդացել է ես Խանէս եւ ամուսին Խաթուն և զիմ քոյրս, իսկ թվ. ԶԿԵ (1316)-ը՝ ԶԵ (1256):

678. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. նախորդից ցած, 5 տող.

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ՄԻՐԱՅԴԵՂ ԵՒ ԱՄՈՒՄԻՆ ԻՐ ՄԱՐԵՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՆ
ՍԲ ՆՇԱՆԻՍ ԵՒ ԵՂՏՈՒՆ ԻՐԵՆՑ ՀՈԳՈ ՊԱՇԱՐՆ: ՀԱՅՐ ՊԱՆԴԱ-
ԼՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԶ [ՀԱՍ]ՏԱՏԵՑԱԶ ԷՊԻՓԱՆՈՒ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՏԱԻՆԻՆ ԺԱՄՆ
ԶԱՄԵՆԱՅՆ [Ե]ԿԵՂԵՑԻԶՍ ՄԻՐԱԴԵՂԻՆ ԼԻՆԻ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ՂԱՏԻ Յ ԱՅ
ԵՎ ԿԱՏԱՐԻՉ[Զ]Ն ԱԻՐՀՆԻՆ Ի Տ[ԷԱՌ]ՆԷ: ԿԱՄԱԻՆ ՄԱՐԵՍԱ ԱՐՆԵՆ: ԹՎ[ԻՆ] ԶԽԱ(1292):

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 96, ՎՏ, 131, Ոսկյան, Գվ, 37:

Ծանոթ. Գրված է երեք քարերի վրա, որոնցից երկրորդի երեսը ջարդոտված է: Զա-
լալյանցն արձանագրությունն ընդօրինակել է կիսատ-պռատ, աղճատել ու բաց է թողել
վերջին չորս տողերը, իսկ Կոստանյանցը յուրովի ավելի է համառոտել՝ դարձնելով թե-
րիմաստ: Բնագիրը որոշ տեղերում հողմահարված է, և հնարավոր են որոշ սպաղոմներ:

679. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. անմիջապես նախորդի շարունակությունը, 1 տող.

ՔՍ ՈՂՈՐՄԻ ՄԽԻԹԱՐԱ ԵՒ ՄԱԻՐՆ ԻՐ ՍԱՆԴՈՒԽԹԵՒՆ:

Ծանոթ. Փորագրված է նույն գրչի կողմից, նույն թվին, բայց նախորդի հետ կապ
չունի: Հրատարակված է նախորդի հետ:

680. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. նախորդից հյուսիս, 11 տող.

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԲՈՒԲԱ-
ՔՆ ԵՒ ՈՐԴԻՔ ԻՐ
ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՆ ԵՒ ԷՏՈՒՆ Ի ՍԲ
ՆՇԱՆՍ ԻՐԵՆՑ ՀՈԳՈ ՊԱՇԱՐ:
ԵՒ ՍԵՔ՝ ՀԱՅՐ ՊԱՆԴԱԼ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԶ
ՀԱՍՏԱՏԵՑԱԶ ՂԱԶԱՐԻ ՏԱԻՆԻՆ
ԶԱՄԵՆԱՅՆ ԷԿԵՂԵՑԻԶՍ
ԲՈՒԲԱՔԻՆ ԼԻՆԻ ՊԱՏԱՐԱԳՆ:

ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ԴԱՏԻ ԱՅ ԵՒ

ԿԱՏԱՐՈՒՆՔ ԱՐԻՅՆԻՆ Ի ՏԷ

ԹՎԻՆ ՉԼԹ (1290):

Յրատ. Ձալալյանց, Ա, 96-97, ՎՏ, 131, Ռսկյան, Գվ, 37:

Ծանոթ. Այս և մի շարք այլ արձանագրություններից պարզվում է, որ նվիրատվությունները կատարվելուց հետո է միայն միաբանությունն իր անունից փորագրել վճիռը՝ չնշելով պատարագաժամերի քանակը, իսկ ընծայատուներին հիշատակելով անցյալ կատարյալ ժամանակով:

Բուրաքը 2ԾԲ – 1303 թ. *բազում աշխատութեամբ* չուր է քերել հայրենի Մղարք գյուղը և այդ ամբիվ խաչքար կանգնեցրել:

681. **ԺԱՅՈՒ ԿՐԱ.** նախորդից հյուսիս, 18 տող.

Լ Թ
+ԿԱՄԱՄԵՆ
ԱՅԿԱԵՆ ԵՍՍԱԳԻՍ
ԱՐԻՅԱԶԻԱԹՈՒՆԱԲԱ
ԱՔԱՐԵՆԵՍԾԻՆՅԱՔ
ՄԱՆԿԱՐԵՆՅԱՄԱՅՅ
ԻՋԻՅԷԷՆԲՆԵՐԸԱՐԱ
ՂԱԿԱՐԵՆԴԱՆԱԿԱ
ՃԱՆԿԱՅՐԱՆԴԱՄԵՆ
ՅԲԱՔԱՅՍՏԱՆՅԱՔ
ԶԱՐԱԶԻՆԱՆԵՆԵԿԵ
Լ ՅԻՅՄԱՅԵՆԱԲԻ
ԷՍՆԱՌԵՆԻՅԱՄԱՅ
ԷԽԵՔՉԱՅԿԱՌՉՈ
ԻՆՋԻՔԴՐԱԾԷՂ
ԱՓԱՆԵԴԱՄԻՆԵ
ԵԿԱՄԱՐՉԲՆԱԻ
ԻՆՆՅԱՅ

ԹՎԻՆ ՉԼԹ (1290):

ԿԱՍԱԻ ԱՄԵՆ-

ԱՅԿԱԵՆ ԵՍ՝ ՍԱՐԳԻՍ

ՃՈՃԵՆՑ, ԱՄՈՒՄԻՆ ԱՐՁՈՒԽԱԹՈՒՆԱ, ՄԻԱ-

ՅԲԱՆԵՑԱՔ ՍԲ ՆՇԱՆԻՍ, ՇԻՆԵՑԱՔ

ՁԱՆԿԱԿԱՅՏՈՒՆ, ԿՏՐԵՑ ՍԵՂԱՆԱՅՏ-

ԱՆ ՔԱՐՆ, ՏԿԻ ՁԻՍ ԶԵՐԵՆԻՔ ՏՆԵՐ, ՁԱՐԱ-

ՑՆ, ԿՈՒՂԱԿԱՆ, ԱՐՏԵՐՆ: ԶԵՏ ՎԱԽ-

ՃԱՆԻ ԻՍ, ԶԱՅՐ ՊԱՆՂԱԼՍ ԵՒ ՄԻ-

ԱՅԲԱՆՔՍ ԶԱՍՏԱՏԵՑԱՔ Բ-

ԱՐՂԱՂԵՄՈՍԻ ՏԱԻՆԻՆ ԱՄԵՆ ԵԿԵ-

ՂԵՑԻՔՍ ՊԱՏԱՐԱԳՆ ՍԱՐԳՍԻ,

ԿԵՍՆ՝ ԱՄՈՒՄԻՆ ԻՐ: ԶԱՍՏԱՏ

Է ԽԱԲԱՔ ԶԱՅԿԱՅ ՈՉՈ-

ԻՍ ՁԻՆՉ ԳՐԱԾ Է: ՈՎ

ԽԱՓԱՆԷ՝ ԴԱՏԻ ՏՆԷ

ԵՒ ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱՐ-

ՐՅՆԻՆ ՅԱՅ:

Յրատ. Ձալալյանց, Ա, 97, ՎՏ, 131 (կրճատ ու անիմաստ):

Ծանոթ. Ըստ վիմագիր վկայագրերի երկհարկ զանգակատունը համալիրի երրորդ շինությունն է՝ կառուցված 1290 թ.: Վանքը սեղանատան առանձին շենք չունի, այդ նպատակով օգտագործվել է հարակից բնական քարանձավը, որն արհեստականորեն վերակառուցվել է Սարգսի միջոցներով ու հարմարեցվել պահանջներին: Ներկայումս այդ ժայռափոր սեղանատունը անխնամության հետևանքով վեր է ածվել գաղջ ու անհրապույր քարանձավի:

Հայտնի է, որ վանական հաստատությունները միաբանության, ռաբունիների, գրիչների, մանրանկարիչների, հյուրերի մշակների, շինարարների, մտավորականների կարիքները հոգում էին զանազան նվիրատվությունների միջոցով և կալվածքներից ու այլ միջոցներից գոյացող եկամուտներով: Այս դեպքում, սակայն, *ճոճենց* (=ջոջ, մեծ,

ավագ) Սարգսի և կնոջ՝ Արզուխաթունի առատածեռնությունը «թագավորական է», չափազանց ճոխ ու անսովոր (շինեցաք զանգակայտուն, կտրեց սեղանայտան քարն, տվի զիմ հեղեղիք տներ, քաղացն, կուղպակն, արտերն)։ մի պատկառելի հարստություն, որը չէր կարող մատչելի լինել սովորական շինականին։ Իրականում ոչ թե սեղանատան քարն է կտրվել, այլ ժայռն է մշակվել, հարմարեցվել նպատակի համար։

Դիտելի է նաև, որ հայ վիմագրերում առհասարակ և մասնավորաբար Գուգարքի վավերագրերում հաճախ է հանդիպում ծայնավորից հետո տեղի-անտեղի կիսածայն 3-ի կիրառությունը, ինչպես այս դեպքում *ամենայկալ, զանկակայտուն, սեղանայտուն, միայրանք* և հատկապես *չայկայ (չկայ)* բառերում։

Տողերի սկիզբը աջից կից ժայռի վրա է, ըստ այդմ էլ գրչագրում չեն երևում (խմբ.)։

682. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. նախորդից հյուսիս, 6 տող.

ԿԱՆԱՅՅՄՄԵՄԵ ԱՌՍԵԻԴԱԵԻԲԱԵՅԱՄ
ՆՇԱՆԻՍԷՏՈՒ ԶԽՍՊԵԳԻԱՇՐԷԱԻԱՔԲԱՆԿ
ՀԱՅՐՊԱՆԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄ
ՇԱՐԱՐՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆ
ԱՆՎԱՆԵՆ ՈՎԵԼԱԵՆՄԻ ՅԱՅԵՎԱՆԱԲԶԷՐԿՆԻՆ
ՏԷԲԷԼԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆ

ԿԱՍԱՆ ԱՅ ԵՄ ՄՍԲԱՍ ԵՒ ԱՍՈՒՄԻՆ ԻՄ ՎԱՆԵՆԻ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՄԲ
ՆՇԱՆԻՍ, ԷՏՈՒ : Զ·Ծ· (600) ՄՊԻՏԱԿ, ԷԳԻ, :Ա: (1) ՇՐԱՍՈ, :Ա: (1) ԲՈԲ, :Ա: (1) ՆՈՂ:
ՀԱՅՐ ՊԱՆԴԱԼ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԵՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ ԵՂԻԱԿԱՆՆ
ՇԱԲԱԹՆ ԱԻՐՆ ԺԱՍՆ ԶԱՄԵՆԱՅՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՍՍԲԱՐԱ ԱՐՆԵՆ, ԿԻՐԱԿԵՆ
ԱԻՐՆ՝ ՎԱՆԵՆԻ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԵ՝ ՊԱՏԻ ՅԱՅ ԵՒ ԿԱՍԱՐԻԶՔՆ ԱԻՐՅԻՆ
ՏԷ: Ի ԹՎԻՍ :ԶԽԵ: (1296):

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 97, ՎՏ, 138:

Ծանոթ. Զալալյանցի մոտ աղավաղված են, անտեսված էական մասերը: Նա 1-ին տողի *Վանենի* կարդացել է *Վանեի*, նույն անունը բաց է թողել 5-րդ տողում: 2-րդ տողի նվերների շարքը՝ *տուռ զծ (600) սպիտակ* (= արծաթե դրամ), *եզի* (= այգի), *Ա չրջառ* (= շուրջառ, նափորտ), *Ա քոբ* (= կաթսա), *Ա նոհ* (= ընտիր սփռոց, ծածկոց) կարդացել է *ետու զճապեղի չրջանն*, 4-5-րդ տողերի *չաբաթն արն ժամն զամենայն եկեղեցիքս Սմբադա արնեն, կիրակեն արն*՝ Վանենի փոխարեն՝ *չաբաթ արն զամեն եկեղեցիքս նոցա առնեն կիրակի արն*: Սմբատը Դսեղի Մամիկոնյան իշխանն է:

683. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. նախորդից ներքև, 9 տող.

ԹՎ ԶԽ
ՏԵՅՈՒՍՈՎ:ԱՌԵԻՄԲՆՇԱՆՍՈՂԱՆԱՆԱՆԱՆ
ԱՌԻՐԱՆՈՇ:ԵՌԻԴԻՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄ
ՆԻՍ:ԵՌԻՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄ
ԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄ
ԱՌԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄ
ԱՆԱՅԵԿԵՂԵՑԻՔՍՈՒԻ ԲՍՊԱՄԱՆԵՆ ԶԵՂՆՈ
ԱՌԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄ
ԱՆՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆ

[ԹՎԻՆ]: 216: (1286):

ՍԵԾ ՅՈՒՄՈՎ [Յ]ԱՍՏՈՒԱԾ[ՈՅ] ԵՒ Ի ՍԲ ԵՇԱՆՍ, ՈՍԱՐՆ ԵՒ ԱՄՈՒ-
ՍԻՆ ԻՐԻ ԶՐԱՆՈՒ[Ի]Շ, ԵՒ ՈՐԴԻՔ ՍԵՐ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ՍԲ ԵՇԱ-
ՆԻՍ ԵՒ ՏՈՒԱՔ ԶՄԵՐ ԶՈԳՈ ՊԱՇԱՐՆ Ի ՍԲ ԵՇԱՆԱ:
ԵՒ ՄԵՔ՝ ԶԱՅՐ ՍԱՆՈՒԻԷԼ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ, ՄԻՐՈՎ ԸՆԿԱԼ-
ԱՔ ԵՒ ԶԱՍՏԱՏԵՑԱՔ ՍԲ ԸՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՏԱԲԻՆ Զ-
ԱՍԵՆԱՅՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ, ՈՐ Ի ՔՍ ՊԱՏԱՐԱԳԵՆ ԶԺԱՄՆ Ո-
ՍԱՐԻՆ ԵՒ ԿԵՍՍՆ՝ ԱՄՈՒՍԻՆԱ ԻՐՐՈՅ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ՄԵՐ ՄԵՂ-
ԱԳՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է ԵՒ ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՅՆԻՆ ՅԱՅ:

Չրատ. Զալալյանց, Ա, 97-98, ՎՏ, 129:

684. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. նախորդին կից, ներքևից, 7 տող.

ԿԱԱԲ-ԱԷԹ. 344) ՆԵՍԱԹԱԹԱԷԷՄԱՐՍԱՅԻ
ԱՆՅԱՅՄԵՆՇ ԵՒ ԵՆՈՒՉՄԻՈՒՅՆԱՆ ԶԵ
ԶԱՅՐԱՆԻԱԼԵ ԵՒ ՄԱՅԲԱՆԵՑԱՅԻՄԱՅԻՄԱՅ
ԴԵՆՈՅՄԱՆ ԶԱՅՐԱՆԻԱԼԵ ԵՒ ՄԱՅԲԱՆԵՑԱՅԻՄԱՅ
ԱՆԵՆԻԱԹԱԹԱՆ ԴԵՆՈՅՄԱՆԻՄԱՅԻՄԱՅ
ԱՆԻԱՓԱՆՈՂՔՆ ԴԵՆՈՅՄԱՆԻՄԱՅ
ԿԱՅԶԲԵԶՆԵԱՅ

[ԹՎԻՆ]: 216: (1296):

ԿԱՄԱՒ ԱՍԵՆԱԿԱԼԻՆ ԵՍ՝ ԽԱԹՈՒԹ ԶԱԲԵՏԿՈՐՍ, ՄԻԱՅԲ-
ԱՆԵՑԱՅ ՍԲ ԵՇԱՆԱՆԻՍ ԵՒ ԷՏՈՒ ԶԻՍ ԶՈԳՈՅ ՊԱՇԱՐՆ:
ԶԱՅՐ ՊԱՆԴԱԼ ԵՒ ՄԱՅԲԱՆՔՍ, ԶԱՍՏԱՏԵՑԱՔ ՍԱՆ-
ԴԵԽՏՈՅ ՏԱԲԻՆ] ԶԱՍԵՆԱՅՆ [Յ]ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՈՐ ՔՍ ՊԱՏ-
ԱՐԱԳԵՆ ԽԱԹՈՒԹԻՆ, ԳՐԻԳՈՐՈ՝ ԶԱԻՐՆ ԻՐ, ԵՒ ՄԱԻՐՆ՝ ՇԱՍ-
ԱՄԻՆ: ԽԱՓԱՆՈՂՔՆ ՊԱՏԵՍՑԻՆ Ի ՏԷԱՈՆԵ
ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՅՆԻՆ ԱՅ:

Չրատ. Զալալյանց, Ա, 98, ՎՏ, 240:

Ծանոթ. Խաթուրը հանդես է գալիս մի այլ արծանագրությունում ևս: Առաջին տողի *հաւտվորս* պետք է ընկալել *հավատավոր*, որով ընդգծվում է նրա կրոնասիրությունը և այն, որ նա, գուցե, միանձնուհի է, կուսակրոն:

Թվականը գեղագիր տառերով գրված է 3-4-րդ տողերի վերջում, խիստ ընդգծված:

685. ԺԱՅՈՒ ՎՐԱ. նախորդից հյուսիս, 8 տող.

ԿԱԱՅԵՄԻՆԵԿԵԱՐՈՒՆԻ
ԴԵՆՈՅՄԱՆԻՄԱՅԻՄԱՅ
ԵՒ ԵՆՈՒՉՄԻՈՒՅՆԱՆ ԶԵ
ԱՅԻԱԲԱՆԵՑԱՅԻՄԱՅ
ՏԵԶԻՆԵՑԱՅԻՄԱՅ
ԱՅԻԱԲԱՆԵՑԱՅԻՄԱՅ
ԱՅԻԱԲԱՆԵՑԱՅԻՄԱՅ
ԵՒ ԵՆՈՒՉՄԻՈՒՅՆԱՆ ԶԵ

ԿԱՄԱՒ ԱՅ ԵՍ՝ ՈՒՍԵԿՍ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՍ ԱԻ-
[ԱՔ]ՏԻԿԻՆ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՍԲ ԵՇԱՆ-
ԻՍ ԵՒ ԷՏՈՒ ԶԻՍ ԶՈԳՈ ՊԱՇԱՐՆ:
[ԵՒ ՄԵՔ՝ Զ]ԱՅՐ ԿԱՐԱՊԵՏՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ, ԶԱՍ-
[ՏԱՏԵ]ՑԻՆ ԶԶԻՇՏԱԿԱՊԵՏԱՑ ՏԱԲԻ-
[ԻՆ Ժ]ԱՍ ԶԱՍԵՆԱՅՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝
ՊԱՏԻ ՅԱՅ ԵՒ ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՅՆ-
ԻՆ Ի ՏԷ: [ԹՎԻՆ]: 24: (1311):

Չրատ. Զալալյանց, Ա, 98:

Ծանոթ. Կարապետ վանահոր անունից գրված միակ արծանագրությունն է: Ակնե-
րևաբար նրա առաջնորդությունը երկարատև չի եղել:

688. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատին, արտաքուստ, մուտքից աջ, ներքևից 6-րդ շարքի երկու քարերի վրա, 6 տող.

ԵՍԶՈՒԶԷՍԴՈՒՄԴԻՍԱԴԻԲԱՆԸԵՅՈ
ՄԿՈՆԴԻՄԱՆԵՅԱՄՆԶՆԻՍԵԵՅՈՒԶԻԿ
ՈԳՊԱԾՆՀԱՅՐՍԳՍԵԵԴԱՆՔԱԿԱՄԱՆԵՅ
ՅԱՅՆԴԻԹԵԸԱԲԵՆԶԴԴՄԴԻՄԵՆԶՍ
ԵԿԵՂԵՑԻՔՍԺԱՆԵՋԱՆԵՆԿԱԿԱԶԲՆ
ԻՐԵՅՅԱՅ: ԹԻՉԿԵ:

ԵՍ՝ ԶՈՒԶԷՍ, ԴՈՒՍՏՐ ՍԱՐԳՍԻ ՔԱՐԻՆԶԵՑՈՒ, [ՅԱ]
ԶԳԵՆ ՄԱՍԻԿՈՆՈ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՍԲՆԵԱՆԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒ ԶԻՍ Գ-
ՈԳՈ ՊԱԾԱՐՆ: ԳԱՅՐ Ս[ԱՐ]Գ[ԻՍ] ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԳԱՍՏԱՏԵՑԻՆ Ի
ՅԱՅՏՆՈՒԹԵ[ԱՆ]: Ը: (8) ԱԲԵԲԻՆ ԶԳՈՐԴ[Ի] ԱԲՐՆ Զ[Ա]ՄԵՆ,
ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ԺԱՄՆ ՄԵՋ ԱՐՆԵՆ: ԿԱՍԱՐԻՉՔՆ
ԱԲՐՅՆԻՆ ՅԱՅ: ԹԻՒՍ]: ԴԳԵ: (1326):

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 101, ԿՏ, 162:

Ծանոթ. Զորորդ տողի յայտնությամբ ընդդեմ զգորդի արևն պետք է կարդալ յայտնությամբ ութարդին զերորդի (=գ:գ:ՈՐԴԻ) արևն՝ նկատի ունենալով Քրիստոսի անվանակոչության ու աստվածահայտնության (Հիսուս = Փրկիչ) տոնը՝ Ծննդից ութ օր անց:

689. ԽԱՉՔԱՐ. Ս. Աստվածածին եկեղեցու բեմի կամարի ծախ ոտքի տակ, դրված կառուցման ընթացքում – 1321 թ., 3 տող.

ԵՍ՝ ՄԻՆԻԹԱՐ, ԿԱՆ
ԿՆԵՑԻ ԶԽԱՅ
ՉԱ:

Ծանոթ. Ոչ միայն խաչքարագործ վարպետն է, այլ նաև եկեղեցու ճարտարապետ-շինարարը:

Արձանագրություն, որ չկա վանքում կամ չի նկատվել.

690. ՍՏՈՒՅԳ ՏԵՂՆ ԱՆԴԱՅՏ.

Շինեցաւ սուրբ Առաքեալ Մատուռս ի թուին ՈԿԵ (1216) վասն փրկութեան հոգւոց հաւատացելոց:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 101, ԿՏ, 60. Ոսկյան, Գվ, 40:

Ծանոթ. Ըստ Ջալալյանցի, պետք է կարծել, որ հիշատակագիրը Ս. Աստվածածին եկեղեցու վրա է, բայց այն կառուցվել է ավելի ուշ՝ 1321 թվին:

ՎԵՐԻՆ ԽՈՒՄԲ - ԾԻՐԱՆԱՎՈՐ Ա. ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

691. *Ա. ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ*. հյուսիսային մուտքի կիսակամար շրջանակի վրա, 4 տող, Ի ԹՈՒԻՆ : ՈԾԵ : (1206), Ի ԹԱԳԱԴՈՐՈՒԹԵԱՆՆ ԼԱՇԱՅԻՆ, ՅԱՄԻՐՄԱՍԱՆՈՒԹԵԱՆՆ ՋԱԶԱՐԵԻ ԵՒ ՈՐ-
ԴՈՅ ԻԴՐՈՅ ՇԱՅՆՇԱՅԻ, ԵՒ ԵՂԲԱԴԻ ԻԴՐՈՅ ԻԲԱՆԵԻ, ԵՍ՝ ՀԱՅՐ ՍԱՍՈՒԷԼ, ԵՒ ԱՅԼ ՄԻ-
ԱԲԱՆՔՍ, ՇԻՆԵՑԱԲ ԶԵԿԵՂԵՑԻՍ ՎԱՍՆ ՅԵՐԿԱՐ ԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԼԱՆ ՊԱՏՐՈՆԱՑ
ՍԵՐՈՑ,
Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ՀՈԳՈՑ ՍԵՐՈՑ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ՍԵՐՈՑ : ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ՝ ՄԵՉ ՅԱՂԱԹՍ
[3] ԻՇԵՑՑԻՔ :

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 101 (չունի քվականը), «Լումա», 1897, 275, ՎՏ, 60, ՊԲՀ, 1979, 4, 268:

Ծանոթ. Արձանագրությունը Ալիշանին է հասել Զեստների ընդօրինակությամբ, բայց վայրը չնշված: Ալիշանը (Այրարատ, էջ 62, 64) այն տեղադրել է Երվանդակերտի մոտ, Մարմետի մատուռի պատին: Կոստանյանցը, առնելով Ալիշանից, դրել է 1206 թ-ի տակ Մարմետում (էջ 47) և Ջալալյանից՝ Հոռոմայրում՝ 1216 թ. տակ:

Սամուել առաջնորդի անվան հիշատակությունը ցույց է տալիս, որ երկու վանական համալիրները կազմել են մեկ միաբանություն:

692. *Ա. ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ*. արևելյան պատի վերին մասում, արտաքուստ, 3 տող
ԶՎԱՐԴԵՎԱՐԻՆ ԱԻՐՆ ԱՍԵՆԱՅՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ԺԱՍՆ ՍԱՍՈՒԷԼԻ ԱՐՆԵՆ, ՋՆԵՐՔԻ ԵՒ
ԶՎԵՐԻ. ՈՐՈՅՆ ԱԻՐՆ ՊԱԿԱՍ ԼԻՆԻ՝ ԵՐԿՐՈՐԴ ԱԻՐՆ ԼԻՑԻ. ՀԱՅՐ ԿԱՍ
ԵԿԵՂԵՑՊԱՆ ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ՝ ԱՌԱՋԻ ԱՅ ԻՍ ՄԵՂԱՑՍ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է ԱՅՆ ԱԻՐՆ [ԱԻՐՆ]
ՅԻՍ ԱՆՈՒՆ:

Հրատ. ՊԲՀ, 1979, 4, 269:

Ծանոթ. Ժամանակակից է նախորդին (Ա.Բ.): 2-րդ տողում գրիչը սխալմամբ *ՊԱԿԱՍ* բառի երկրորդ տառը գրել է Ս, իսկ վերջում երկու անգամ կրկնել է *ԱԻՐՆ* բառը:

1-ին, 2-րդ տողերում մասնավորապես ընդգծված է *ՋՆԵՐՔԻ ԵՎ ԶՎԵՐԻ* վանական խմբերի միասնությունը: Այս արձանագրությունը, ըստ ամենայնի, Սամուել առաջնորդի համար պատարագելու վկայություն է:

693. *Ա. ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ*. հյուսիսային պատին, արտաքուստ, մուտքից արևելք, 6 տող.

ԵՍ՝ ԴԱԻԻԹ, ՋԻՍ ՀՈԳՈ Պ-
ԱՇԱՐ Ի ՍԲ ՆՇԱՆ ԵՏՈՒ:
ԵՎ ՍԱՍՈՒԷԼ, ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆՔՍ, ԷՏ-
ՈՒՆ ԻՆՉ :Ա: (1) ԱԻՐ ԺԱՍ Ի ԴԱԻԹԻ ՍԱՐԳԱՐԵԻ
ՏԱԼՆԻՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ԻՍ ՄԵՂԱ-
ՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է ԱՌԱՋԻ ԱՅ :

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 101, «Լումա», 1897, 275, ՎՏ, 60 (խիստ համառոտած). ՊԲՀ, 1979, 4, 269:

694. Ս. ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. պատուհանի պսակի վրա, ներսից 2 տող.

ԳՐԻԳՈՐ ԶԱ-

ՐԳՈՐԾ Յ[Ա]Ղ[ԱԲ]Թ[Ս ՅԻՇԵՔ]:

Չրատ. ՊԲՅ, 1979, 4, 270:

Ծանոթ. Արձանագրության հեղինակը վերին հուշարձանախմբի հարավային եկեղեցին կառուցող քարգործ վարպետն է:

Այս քարի տեղադրությունը արևելյան պատուհանի վերնամասում, ուր արտաքին պատի վրա գտնվում է նույնատիպ մի քարից պատրաստված պատուհանի քանդակազարդ պսակը, ակներևաբար ձառնանշում է, որ հիշյալ Գրիգորն այդ քանդակի հեղինակն է և եկեղեցին կառուցող ճարտարապետը: Առավել կարևորն այստեղ վերջին երեք՝ ՅՂԹ տառերն են, որոնց կարելի է վերծանել երեք տարբերակով: Ա. Մանուչարյանը հակված է այն թիվ դիտելու (ՅՂԹ – 950 կամ ՅՂ Թ. 941), գտնելով, որ պատվագրված չէ, հետևաբար չի կարող *յաղափս* բառը լինել: Հարկ է նշել, որ հենց թիվ լինելու դեպքում այն կարող էր պատվագրվել ու կետերի մեջ առնված լինել, հետևաբար և հավատ չի հարուցում, մասնավորապես որ այս եկեղեցին շինարարական արձանագրություն ունի, այն կառուցել է վանահայր Սամուելը ՈԾԵ (1206) թվին:

695. Ս. ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատին, ներքուստ, 6 տող.

ԵՍ՝ ԽԱՉԱԳՈՒՆԴՍ, ՄԻԱ-

ԲԱՆԵՑԱ ՍԲ ՆՇԱՆԻՍ ԵՒ Ե-

ՏՈՒ :Բ: (2) ԱԻՐԱԿԱՐ ՀՈՂ, :Ժ: (10) ԴԱՀ-

ԵԿԱՆ՝ ԶԻՍ ՄԱՀՈՒ ՊԱՇԱՐԻ, ԵՒ ԵՏՈՒՆ

ԻՆՉ :Ա: (1) ԺԱՍ ԱԲԱԳ ՀԻՆԳՇԱԲԹԻՆ:

ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է: Ի ՀԱՅՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐ

Ծանոթ. Հիմք ընդունելով հայր Խաչատուրի անվան առկայությունը՝ արձանագրությունը պետք է թվագրել ԺԴ դարի երկրորդ տասնամյակով:

Չորրորդ տողում ընդունված *հոգու պաշար*-ի փոխարեն օգտագործվում է *մահու պաշար* արտահայտությունը: Նվիրագրությունը շարահյուսորեն անհաջող է ձևակերպված: *Խաչագունդին* խուսափում ենք նույնացնել 1216 թ. Օծունի տաճարի բակում խաչքար կանգնեցրած Խաչգունդ քահանայի հետ:

696. ԽԱՉՔԱՐ. փոքր, կանգնած պատվանդանի վրա, հուշարձաններից հյուսիս, գերեզմանատան մեջ, ճակատին, 2 տող.

ԹՎ ԻՆ]:ՈՉԸ: (1639):

ՍԲ ԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽԱԲՍ....

697. ԽԱՉՔԱՐ. փոքր, ընկած հուշարձաններից արևմուտք, գերեզմանատան մեջ, ճակատին, 1 տող.

ՍՈՒՐԲ ԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽԱԲՍ Է ԽԱԹՈՒՆԻՆ:

698. **ԽԱՇԶԱՐ** անշուք, գավթում, խորանի վերին անկյուններում, կարդացվում է միայն.

ԹՎԻՆ ՈՎ (1552)

ԶՍ ԱԾ

.....
.....

ԱՐԴՎԻ

Գյուղի մեջ և շրջակայքում կան ճարտարապետական ու կոթողային բազմաթիվ հուշարձաններ: Կենտրոնում կանգնած է ավերված տանիքով մի եկեղեցի: Տեղացիները կոչում են Կարմիր վանք (X դ.): Դատելով պատերի մնացորդներից, ինչպես և մույթերից խոյացող կամարից՝ եղել է թաղածածկ: Անունն էլ, ըստ ավանդության, ստացել է լեզգիների կողմից այստեղ սպանված հայերի արյան պատճառով:

Ամենաճանաչված հուշարձանը Սրբանես վանքն է: Այս անունն առաջ է եկել Հովհան Օձնեցու անվան հապավմամբ: Գտնվում է գյուղի հյուսիսարևմտյան կողմում: Ներկա վիճակով վանքը կազմված է երկու միանավ թաղածածկ եկեղեցիներից ու զանգակատնից: Բոլորն էլ կառուցված են կիսամշակ քարերով: Հյուսիսակողմի եկեղեցին արևմտյան մուտքի մոտ օժանդակված է զողտրիկ արտաքին սրահով: Ձանգակատունը, որը գտնվում է երկու եկեղեցիներից առանձին, մոտ 4 մետր հեռավորության վրա, գրեթե հավասարակողմ ուղղանկյուն շինություն է՝ պսակված սյունազարդ գմբեթով:

Շրջապատում կան բազմաթիվ տապանաքարեր, խաչքարեր ու քառակող կոթողներ: Վերջիններիս մի մասը հին է, մի մասն էլ վերամշակված է ԺԷ դարում:

Կարմիր վանքի արևելակողմում երևում են ավերված եկեղեցու հիմնապատեր:

Ավանդական է դարձել Սրբանես վանքը Հովհան Օձնեցու ձեռակերտը համարելու վարկածը, սակայն ճարտարապետական ձևերը այդ կարծիքը պնդելու հիմք չեն տալիս:

Շինություններն իրենց ներկա ճարտարապետությամբ է դարի հետ բնավ չեն կապվում, թեև հյուսիսային մատուռի որմերում առկա են հնագույն շերտեր: Ավանդության համար հիմք են ծառայել մատենագիրների վկայություններն այն մասին, որ Հովհան Օձնեցին իր ծննդավայրի՝ Օծունի մոտերը հիմնել է մի ճգնատեղի, որտեղ թաղվել է⁶⁴ խոռվքի մեջ այստեղ ճգնելուց հետո:

Ուշագրավ են ականավոր հովվապետ, դիվանագետ, Հովհան կաթողիկոսին առնչվող ավանդապատումները, համաձայն որոնցից մեկի, նա անիծել է իրեն այցելած զույգ վիշապներին, որոնք քարացել են վանքից հարավ լեռան մեջ դրոշմված օձահրեշների տեսքով, որով, անկասկած, նկատի է առնվել արաբ նվաճողների դեմ նրա ականառու ձեռքբերումները:

Չնայած հուշարձանների հնությանը, վիմագիր արձանագրությունները համեմատաբար ուշ դարերից են: Համեմայնդեպս, թվագրվածներից հնագույնները ԺԴ և հետագա դարերից են, որոնք, սակայն, որոշակի լույս են սփռում բնակչության սոցիալական շերտակազմի վերաբերյալ մեր պատկերացումների վրա:

Արձանագրություններից մի քանիսը Սրբանեսի վանքում են, մնացածները՝ եկեղեցիներից արևմուտք, խաչքարաշատ գերեզմանոցում:

⁶⁴ **Վարդան Արևելցի**, ճառ ի վերայ Յոհան Օձնեցույ ըստ խնդրոյ Համագասպ Եպիսկոպոսի Հաղբատայ, Արարատ, Վաղարշապատ, 1888, թիվ 10, 584: Յայսմաւորք Ա, Կ. Պոլիս, 1834, 171, Գ. Յովսեփեան, Մխիթար Այրիվանեցի, Նորագիւտ արձանագրութիւն եւ երկեր, Երուսաղեմ, 1932, 18: